

# פרק שני:

## ארבעת המינים – קרבן או התגלות?

וּלְקַחְתֶּם לָכֶם בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן פְּרֵי עֵץ הָדָר פֶּתַת תְּמָרִים וְעֵנָף עֵץ  
עֵבֶת וְעֵרְבֵי נַחַל וּשְׂמַחְתֶּם לִפְנֵי ה' אֱלֹהֵיכֶם שִׁבְעַת יָמִים.  
(ויקרא כג:מ)

בחג הסוכות חייב אדם לקחת את ארבעת המינים המוזכרים בפסוק.<sup>1</sup> הכתוב אינו מפרש אלו מינים הם, אבל חז"ל מזהים אותם כאתרוג, לולב, הדס וערבה.<sup>2</sup> בניגוד למצוות הישיבה בסוכה, אין התורה נותנת טעם למצווה זו. ואולם, במדרשים ובאגדה נוכל למצוא לה טעמים רבים.

לכאורה המדרש והאגדה הם המקורות הטעמיהן של ההלכות ומשמעויותיהן, אך נראה כי דווקא אופיים של המקורות ההלכתיים מאפשר לחדור למובנה של המצווה בחדות, שאותה אין האגדה יכולה לספק.

המדרש משרטט קשר בין מצוות ארבעת המינים לבין עבודת הקרבנות במקדש:

אמר רבי אבהו: אמר ר' אלעזר: כל הנוטל לולב באגודו והדס בעבותו – מעלה עליו הפסוק כאילו בנה מזבח והקריב עליו קרבן, שנאמר: אָסְרוּ חַג בְּעֵבְתַיִם עַד קָרְנֹת הַמִּזְבֵּחַ (תהלים קיח:כו).

(סוכה מה ע"א)



למדרש זה מבנה טיפוסי של השוואה בין מצווה מן המצוות לעבודת המקדש.<sup>3</sup> השוואה כזו אנו מוצאים ביחס למצוות רבות, ומטרתה, לכאורה, להפליג בערכן של המצוות ולהתמודד עם היעדר עבודת המקדש באמצעות העלאת המצוות הללו למדרגתה. אין המדרש עוסק בתוכנו של הדמיון בין ארבעת המינים לבין הקרבנות.

גם במקורות הלכתיים מושוים ארבעת המינים לקרבנות, אבל בניגוד למדרש, שהוא כוללני באופיו, המקורות ההלכתיים מפורטים הם. עיון בפרטי הלכותיהם מאפשר לעמוד הן על הדמיון והן על ההבדל בין מצוות ארבעת המינים לבין עבודת הקרבנות.

לחג הסוכות יש זיקה מיוחדת למקדש. כפי שנראה להלן, ראו חז"ל במצוות ארבעת המינים ובמצוות סוכה (שאף היא, כאמור, קשורה במקדש אף שאין מקומה הפיסי בתוך המקדש) גם התפשטות של קדושת המקדש לגבולין. בהמשך הפרק נטען כי באמצעות שתי מצוות אלו, הישיבה בסוכה ונטילת ארבעת המינים שמר חג הסוכות על אופיו גם לאחר חורבן המקדש.

גישה היסטורית הייתה נוטה לראות בהענקת מאפייני קרבנות למצוות ארבעת המינים, תגובה לחורבן הבית; בהסתכלות כזאת היו המינים מהווים מעין תחליפים למקדש ולעבודתו. דבר זה נכון במידה מסוימת. עם זאת, נראה שההקבלה שמציעים חז"ל בין מצוות ארבעת המינים לבין הקרבן נובעת מראייה דתית עמוקה: התפשטות יסודות מן המקדש ועבודתו לגבולין, כלומר למקומות נוספים שמחוץ למקדש, היא תופעה דתית בסיסית ומגובשת. תפיסה זו מושרשת בפרטי ההלכה של ארבעת המינים ועוברת כחוט השני אף ביתר מצוות החג.

אין בכוונתי לטעון שחז"ל החשיבו את ארבעת המינים כסוג מסוגי הקרבנות, אלא להצביע על ההקבלות הרבות שהם רואים בין פרטי ההלכות של מצוות נטילת ארבעת המינים לבין פרטי הלכות הקרבנות. התנאים והאמוראים ראו בהקבלות אלה ביטוי לקשרי המשמעות בין מצוות לקיחת ארבעת המינים לעבודת הקרבנות.

בכוונתי לעקוב אחר ההשוואה בין פרטי הדינים של ארבעת המינים לדיני הקרבנות, ומתוכה להסיק על משמעויות ההקבלה הנוצרת ביניהם.



כפי שנראה, הזיקה מורכבת היא: הדמיון בפרטים הלכתיים מסוימים מעורר פרשנות הקושרת בין משמעות ארבעת המינים למשמעותו של הקרבן; פרשנות זו גם מביאה את חכמים לדרוש את הלכות ארבעת המינים לאור הלכות הקרבנות, ומתוך כך – למתוח קווי דמיון נוספים הקושרים ביניהם. פרשנות בסיסית זו המיוסדת על הלכות מסוימות, גורמת לפרש גם הלכות נוספות על פי אותו עיקרון. התהליך פועל איפוא בשני הכיוונים: ההלכות מולידות את התפיסה, והתפיסה מולידה פרטי הלכה חדשים. כתוצאה מכך, באה הזיקה הרעיונית שבין ארבעת המינים לקרבנות לידי ביטוי באופנים שונים בדורות השונים של ספרות חז"ל, ומדור לדור מתחזק הקישור שבין ארבעת המינים לקרבן. נפתח את הדיון בסוגיה בתחילת הפרק השלישי במסכת סוכה. סוגיה זו, הדנה בפסול לולב הגזול, כוללת בתוכה, לדעתי, ביטויים מודעים ומגובשים אודות משמעות ארבעת המינים. מכאן נעבור לעיון בשורשי התפיסה; נעקוב אחרי ההבדלים בתפיסת המצווה בין המקורות מבית שני לבין מקורות התנאים, ונעיין בפרשנותם של חז"ל לפרשת המועדים שבספר ויקרא. תוך כדי הדיונים ננתח גדרים נוספים של המצווה מצד אופן ביצועה, זיקתה להלל, היחס בין קיומה בגבולין לקיומה במקדש והיחס בין מצוותה ביום הראשון לבין מצוותה במשך שבעת ימי החג. נציג גם את גישתו של רבי עקיבא התופס את ארבעת המינים כייצוג של האל, גישה שאינה מופיעה בתלמודים. נסיים בעיון בייחודה של מצוות ארבעת המינים ובהבדל בינה לבין עבודת הקרבנות.

## א. הנדרת חפץ המצווה

### 1. פסול לולב הגזול

ההלכה הראשונה המתייחסת לארבעת המינים במשנה קובעת:  
לולב הגזול... פסול.

(משנה סוכה פ"ג ה"א)



בתלמוד הבבלי מובא טעם הפסול:

אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי: משום דהוה ליה מצווה הבאה בעבירה, שנאמר וְהִבְאַתֶּם גְּזוּל וְאֵת הַפֶּסֶחַ וְאֵת הַחֹלֶה (מלאכי א:יג) גזול דומיא דפיסח [גזול דומה לפיסח]; מה פיסח לית ליה תקנתא, אף גזול לית ליה תקנה... [כשם שאין תקנה לבעל חיים פיסח, כך אין תקנה לבעל חיים גזול].

(סוכה כט ע"ב-ל ע"א)

פסילת מצווה משום שהיא באה בעבירה מופיעה רק בשני מקומות נוספים בתלמוד הבבלי: במסכת ברכות מוזכר פסול "מצווה הבאה בעבירה" בהקשר של תפילה, העומדת, כידוע, כנגד קרבן,<sup>4</sup> ובמסכת בבא קמא, שם מופיע הביטוי, בהקשר הלכתי שונה:

הרי שגזול סאה של חטין, טחנה לשה ואפה והפריש ממנה חלה, כיצד מברך? אין זה מברך אלא מנאץ, ועל זה נאמר בצע פֶּכַח נָאץ ה' (תהלים י:ג).

(בבא קמא צד ע"א)

כאן המצווה הבאה בעבירה אינה נפסלת, אלא שהברכה במצב כזה, מגונה היא.<sup>5</sup>

ישנם מקרים, שבהם אדם עובר עברה לצורך קיום מצווה, שאינה נפסלת בבבלי משום "מצווה הבאה בעבירה".<sup>6</sup> עובדה זו הביאה את בעלי התוספות למסקנה, שעיקרון זה – תחולתו מצומצמת, ואין ליישמו אלא באותן מצוות שבהן הוא נזכר במפורש בתלמוד הבבלי: בארבעת המינים ובקרבנות.<sup>7</sup>

ננסה עתה לנתח את הסוגיה באופן ספרותי, ומתוך כך נעמוד על המכנה המשותף שבין ארבעת המינים לקרבנות, הגורם לכך שעל שניהם, ורק על שניהם, חל פסול "מצווה הבאה בעבירה".<sup>8</sup> בסוגיתנו נלמד הפסול הזה מקרבנות.<sup>9</sup> בעל הסוגיה מניח שאת הנאמר בקרבנות ניתן להחיל על ארבעת המינים. קריאת הפסוק המובא כמקור להלכה במלואו מלמדת על אופיו של הפסול:



וְהִבֵּאתֶם גְּזוּל וְאֵת הַפֶּסֶח וְאֵת הַחֹלֶה וְהִבֵּאתֶם אֶת הַמִּנְחָה הָאֲרֶצֶה  
אוֹתָהּ מִיְדְּכֶם אָמַר ה'.

(מלאכי א:יג)

הפסוק אומר בפירוש שגזול ופיסח אינם מרצים. בספר דברים מפורש  
כי בהמה פיסחת פסולה לקרבן, משום שהיא בעלת מום:  
וְכִי יִהְיֶה בּוֹ מוֹם פֶּסֶח אוֹ עֹר כֹּל מוֹם רָע לֹא תִזְבְּחֶנּוּ לַה' אֱלֹהֵיךָ.  
(דברים טו:כא)

ובספר ויקרא נאמר:

כֹּל אֲשֶׁר בּוֹ מוֹם לֹא תִקְרִיבוּ כִּי לֹא לְרִצּוֹן יִהְיֶה לָכֶם.

(ויקרא כב:כ)

לאור זה מובן גם הסיפא של הפסוק במלאכי: "הָאֲרֶצֶה אוֹתָהּ מִיְדְּכֶם",  
שהרי בהמות בעלות מום אינן מרצות. מסתבר שזוהי גם סיבת הפסול  
של בהמה גזולה, הצמודה בפסוק לפיסח, והמושווית אליו בדרשת  
התלמוד בפסוק. הסבר זה לפסול גזול מפורש בכתב יד תימני של  
התלמוד:

אמר ר' יוחנן בר אבא משום ר' שמעון בר יוחאי: משום דהוויא  
לה מצווה הבאה בעבירה, שנאמר וְהִבֵּאתֶם גְּזוּל וְאֵת הַפֶּסֶח וְאֵת  
הַחֹלֶה וְהִבֵּאתֶם אֶת הַמִּנְחָה הָאֲרֶצֶה... גזול דמיא דפיסחא מה  
פיסחא דלאו בר הרצאה כלל, גזול נמי דלאו בר הרצאה כלל... נכסם  
שאין בבעל חיים פיסח כדי לרצות, כך גם אין בעל חיים גזול כדי לרצות כלל.

(כתב יד תימני RAB 218,

בדומה כתב היד התימני אוקספורד בודלי 2677,

סוכה כט ע"ב-ל ע"א)<sup>10</sup>

בכתב היד הזה כולל הציטוט מהפסוק במלאכי גם את המלה "הָאֲרֶצֶה",  
וממנה לומד רבי יוחנן בר אבא כי המשותף לגזול ולפיסח הוא היותם  
"מצווה הבאה בעבירה" שאינה "בר הרצאה כלל".



ההשוואה המתקיימת בפסוק בין גזול לפיסח מלמדת כי עבירה שנעשית בדבר – במקרה זה גזלת הקרבן – כביכול מטילה בו מום, ולכן קרבן זה לא יירצה. שני מרכיבים אלה – הדרישה שהדבר שבו נעשית המצווה יהיה תמים, בלא מום, והמטרה, שהיא השגת ריצוי – אינם קיימים בכל מצווה, אך הם מרכיבים מרכזיים במהותו של קרבן. בעל הסוגיה, המחיל את פסול "מצווה הבאה בעבירה" גם על ארבעת המינים, סובר שמרכיבים אלה הכרחיים גם בהם. לפיכך, דומים הקרבנות לארבעת המינים לא באפיון צדדי כלשהו, אלא בתכונות מרכזיות. להלן נראה שכבר התנאים ייחסו לארבעת המינים את שני המאפיינים הללו: המגמה לרצות והרגישות למומים.

## 2. ריצוי

מטרת הקרבנות לרצות את ה',<sup>11</sup> ולפי הברייתא המופיעה בתלמוד הבבלי זוהי גם תכליתם של ארבעת המינים:

דתניא, מאימתי מזכירין על הגשמים? רבי אליעזר אומר: משעת נטילת לולב, ר' יהושע אומר: משעת הנחתו. אמר ר' אליעזר: הואיל וארבעת המינים הללו אינן באין אלא לרצות<sup>12</sup> על המים, וכשם שארבע מינין הללו אי אפשר בהם בלא מים,<sup>13</sup> כך אי אפשר לעולם בלי מים...

(תענית ב ע"ב)

הטעם שרבי אליעזר נותן לארבעת המינים אינו בגדר אמירה אגדית-דרשנית בלבד, שכן על ידו נקבעת ההלכה של תחילת זמן הזכרת גשמים.<sup>14</sup> רבי יהושע חולק על רבי אליעזר לגבי מועד התחלת הזכרת הגשמים, משום שבהג הסוכות עצמו גשמים הם סימן קללה, אבל לא ברור אם הוא חולק גם על הסברו של רבי אליעזר בדבר מטרת הריצוי של ארבעת המינים. לשון הברייתא מורה כי גם הוא מקשר את הזכרת גשמים לארבעת המינים, בקביעתו שזמן התחלת הזכרת גשמים, סוף חג הסוכות, מכונה אצלו שעת הנחת ארבעת המינים. עם זאת, נראה בהמשך הפרק שקיימת מחלוקת מהותית בין התנאים ביחס למשמעותם של ארבעת המינים.



### 3. תמימים ובעלי מומים

בבבלי דורש רבי את המילים "פְּרִי עֵץ הָדָר":

רבי אומר: אל תקרי הדר אלא הדיר. מה דיר זה יש בו גדולים וקטנים תמימים ובעלי מומים, הכא נמי יש בו גדולים וקטנים תמימים ובעלי מומים.

(סוכה לה ע"א)

מה משמעות ההשוואה שעורך רבי בין האתרוג לבין בעלי החיים הבאים מהדיר? בסיס ההשוואה בין אתרוג לבעלי חיים תמוה, כפי ששואל התלמוד בהמשך:

אטו שאר פירות לית בהו גדולים וקטנים תמימים ובעלי מומין, אלא הכי קאמר: עד שבאין קטנים, עדיין גדולים קיימים [כלומר: עד שבאים הפירות החדשים, הישנים עדיין קיימים בעץ].

(שם)

התלמוד מתרץ מדוע נתייחד האתרוג משאר פירות בעניין "גדולים וקטנים", אך אין הוא מסביר מהו ייחודו של האתרוג בדמיונו לצאן בעניין מומים ותמימים. נראה לי שניתן להבין את דברי רבי אם רואים אותם על רקע הזיקה שבין ארבעת המינים לקרבנות: במקרא המלה 'מום' נזכרת בהקשר של קרבנות, כסיבה לפסול הנעוצה בקרבן או במקריב.<sup>15</sup> מולה מופיעה המלה 'תמים', המתארת את הקרבן השלם, שאין בו פגמים, והראוי לבוא לפני ה'. במידה רבה נשאר מובן זה גם בלשון חז"ל, בעיקר בשימוש במונחים 'תמימים' ו'תמים' ביחס לקרבנות מלבעלי חיים.

בנוסף לדמיון המצלולי בין 'הדר' ו'הדיר' שדורש כאן רבי, מחדש רבי כאן בהחילו את התארים "תמימים ובעלי מומים" החלים ברגיל על קרבנות בהמות, גם על האתרוג כדי לבטא את יחסו לאתרוג כקרבן. כשם שהפגמים שבקרבנות נקראים בתורה 'מומים', והקרבנות שאינם פגומים מכונים 'תמימים', כך מציע רבי להתייחס אל פגמיו של אתרוג כ'מומים', ואל האתרוג שאינו פגום – כ'תמים'.



רבא מיישם את המינוח שטבע רבי האמור במומי האתרוג גם בהקשר של מומים בלולב:

אמר רבא: האי לולבא דסליק בחד הוצא [לולב שעליו עולים בו רק מצד אחד של השדרה] בעל מום הוא ופסול.  
(סוכה לב ע"א)

רבא הוא גם זה ששואל:

נולדו באתרוג סימני טרפה – מהו?

(סוכה לו ע"א)<sup>16</sup>

המושג "סימני טרפה" – מקורו בהקשר של בהמות; טרפה פוסלת קרבן.<sup>17</sup>

#### 4. "לָכֶם – מִשְׁלַכְכֶם"

הלכה נוספת המופיעה בסוגיה והמשותפת לארבעת המינים ולקרבנות נוגעת בשאלת הבעלות: הקרבנות חייבים להיות בבעלותו של המקריב אותם. זאת לומדת הגמרא (סוכה ל ע"א) מן הפסוק:  
אָדָם כִּי יִקְרִיב מִקָּמָם...

(ויקרא א:ב)

כך גם ארבעת המינים חייבים להיות בבעלותו של האדם המקיים בהם את המצווה. כדאי לשים לב שלא רק השורה התחתונה של ההלכה מקבילה בין הקרבן לארבעת המינים; קיים דמיון גם בצורת הדרשה:  
אלא [לולב] גזול, בשלמא יום טוב ראשון, דכתיב לָכֶם – משלכם.

(סוכה כט ע"ב)

ביתר הרחבה מופיעה דרשה זו בהמשך הבבלי:

לָכֶם – משלכם, להוציא את השאול ואת הגזול. מכאן אמרו חכמים: אין אדם יוצא ידי חובתו ביום טוב הראשון של חג בלולבו של חבירו, אלא אם כן נתנו לו במתנה.

(סוכה מא ע"ב)<sup>18</sup>





בכתבי היד מתחזק הדמיון בין הדרשה בקרבן לבין זו הדורשת כלולב:  
אמר רחמנא לְכֶם,<sup>19</sup> ולא דידיה הוא.

(כתב יד מינכן 95; כתב יד אוקספורד 366)

גרסה זו מובאת גם ברא"ה, בריטב"א ובר"ן. בכתב יד נוסף כתוב  
בנוגע ללולב:

לְכֶם – משלכם אמ' רחמ' ולא דידיה היא [אמרה התורה, ולא שלו היא].

ובקרבן:

'מְכֶם' – משלכם א רחמ' ולא דידיה הוא.

(כתב יד לונדון 400)

תמימות הקרבן ושייכותו למקריב הן שתי דרישות הכרוכות במהותו של הקרבן. רק אם תנאים אלו ימומשו, יפעל הקרבן את פעולתו. בצירוף היסוד השלישי – הגדרתו כמתת הבאה לריצוי האל – מאופייין הקרבן באשר הוא.

הזיקה בין ארבעת המינים לקרבנות עולה לא רק מתוכנה של הסוגיה שבמסכת סוכה כט ע"ב-ל ע"א, אלא גם מצורתה הספרותית. נצטט את הסוגיה בשלמותה, ונבליט את ההקבלה בין ארבעת המינים לקרבנות:

אלא גזול,

בשלמא יום טוב ראשון בעינא לְכֶם' – משלכם, אלא ביום טוב

שני – מאי טעמא [אכן באשר ליום טוב ראשון וזקוקים אנו לדרשה של 'לכם' –

משלכם, אבל ביום טוב שני – מה הטעם]?

אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי: משום דהוה ליה מצוה

הבאה בעבירה, שנאמר וְהִבְאִיתֶם גְּזוּל וְאֵת הַפֶּסַח וְאֵת הַחֹלֶה

(מלאכי א:יג), גזול דומיא דפסח [גזול דומה לפיסח]. מה פיסח – אין

לו תקנה, אף גזול – אין לו תקנה. לא שנא לפני יאוש ולא שנא

לאחר יאוש [לא שונה לפני יאוש ולאחר יאוש].

בשלמא לפני יאוש אמר רחמנא לְכֶם' ולא דידיה הוא, ולא שלו

הוא] אלא לאחר יאוש הא קנייה ביאוש? אלא משום דהוה ליה

מצוה הבאה בעבירה.

(סוכה כט ע"ב-ל ע"א על פי כתב יד מינכן 95)<sup>20</sup>



ביום טוב הראשון של החג לולב גזול פסול, משום דרשת "לכם" המלמדת שהלולב חייב להיות בבעלותו של מקיים המצווה. אף בקרבן גזול, כל זמן שהבעלים המקוריים טרם התיימשו מאבדנו, עדיין נחשב הקרבן כרכושם, ועל כן אדם אחר אסור בהקרבנו. פסולו הקרבן הגזול קודם ייאוש בעלים נובע מדרשת "לכם", המחייבת שהקרבן יהיה בבעלותו של המקריב. גם באשר ללולב וגם באשר לקרבנות קיים גם מצב שבו סר תוקפה של דרשת "לכם": לאחר שהתיימשו הבעלים מכך שהבהמה הגזולה תחזור לידיהם, היא נחשבת כרכושו של הגזול, וממילא אין הקרבן פסול בגלל הבעלות במצב זה נפסל הקרבן משום "מצווה הבאה בעבירה". אף לולב הגזול ביום טוב שני של סוכות, שבו כבר לא חלה דרשת "לכם", פסול הוא מתוקף "מצווה הבאה בעבירה".

נסכם את מבנה הסוגיה:

לולב מצב ראשון: פסול משום "לכם".

מצב שני: אין פסול משום "לכם". הפסול – משום "מצווה הבאה בעבירה".

קרבן מצב ראשון: פסול משום "לכם".

מצב שני: אין פסול משום "לכם".

הפסול – משום "מצווה הבאה בעבירה".

מבדיקת השתלשלות הסוגיה מסתבר כי מבנה זה איננו מקרי כלל, אלא הוא יצירה מודעת של בעל הסוגיה. כבר הראשונים בפירושיהם לסוגיה עמדו על הקושי העולה מדרשת התלמוד באשר למקור ההלכה שהקרבן חייב להיות שייך למקריב. בדיקה השוואתית בתלמוד מעלה שהמקור להלכה זו אינו דרשת המילים "מכם" או "לכם", שהרי דרשה זו אינה מופיעה בשום מקום אחר בתלמוד, אלא בסוגיה זו בלבד. על כך משיבים הראשונים, שדרשת "לכם"-"מכם" מובאת בתלמוד, אף שאין היא המקור להלכה, משום שהתלמוד אינו מדקדק מחוץ לסוגיה העיקרית.<sup>21</sup> דווקא בנקיטת דרשה שאינה מדוייקת, המהווה אסמכתא בלבד, יש כדי לחשוף את מגמת הגמרא – חיזוק הדמיון שבין ארבעת המינים לקרבנות.



על ידי העמדת המבנה המקביל בין לולב לבין קרבן, העניק עורך הסוגיה משמעות מחודשת לשתי הלכות, שמקורן כבר ברובד התנאי: פסול מצווה הבאה בעבירה, והדרישה שהמינים יהיו בבעלותו של מקיים המצווה. כאמור, יש לראות בחידושים אלו גיבוש של המוטיבים של תכלית הריצוי והרגישות למומים. כך מחזק התלמוד בדרכי העריכת של הסוגיה שלנו, במבנה שלה ובניסוחה את הזיקה שבין ארבעת המינים לבין הקרבנות, שהתגלתה כבר בנדבכים התנאיים של הלכות ארבעת המינים.

## 5. בין קרבן לתפילה

מעבר למסקנה הכללית שארבעת המינים קשורים לקרבנות, יש בשפה ההלכתית כדי לאפשר למעיין לרדת להגדרות מפורטות יותר של זיקה זו. מן הניסוחים ההלכתיים ניתן לעמוד על טיב הזיקה שבין ארבעת המינים לקרבנות, על היקפה ועל המשמעות שהיא מעניקה למצוות "וּלְקַחְתֶּם לָכֶם". לשם המחשת נקודה זו, נשווה את תפיסת הבבלי, הקושרת את ארבעת המינים לקרבנות, לגישה אחרת ביחס לארבעת המינים: הירושלמי תולה את הפסול של לולב היבש בפסוק "לא הַמִּינִים הֶלְלוּ? הֵא" (תהלים קטו:יז).<sup>22</sup> ממקור זה וכן ממקורות אחרים אפשר לראות את נטילת ארבעת המינים כפעולה המבטאת תפילה לה'.<sup>23</sup> שתי התפיסות – זו הקושרת את ארבעת המינים לקרבנות וזו הקושרת אותם לתפילה – אינן מנוגדות זו לזו, שהרי התפילה עצמה נתקנה כנגד הקרבנות.<sup>24</sup> ההבחנה בין זיקת ארבעת המינים לקרבן לבין זיקתם לתפילה, תחדד את הבנת טיבה של מצוות ארבעת המינים; גם בתפילה וגם בקרבן פונה האדם אל קונו בעבודה קבועה ומוסדרת. מהגדרת מושג הקרבן שמציע יעקב מילגרום עולה הבדל בסיסי בין הקרבן לבין התפילה:

דווקא משום שהקרבנות הם תופעה תרבותית נפוצה מאוד, מרובות צורותיהם וכוונותיהם. התפוצה הרחבה מלמדת שיש בהם משום סיפוק של צורך נפשי עמוק, המשותף לבני אדם רבים. זהו כנראה הצורך לכבד את האלים או להשפיע עליהם במעשה מוחשי. מוחשית זו נעדרת מדרכי עבודה אחרות (תפילה וכיוצא בזה),



והיא המסבירה את חשיבותם של הקרבנות מעיקרם. אך מעבר לשיקול סתמי זה אין אנו יכולים לעמוד על יסוד משותף לכל הקרבנות, כפי שנתגבשו בתרבויות השונות.

(מילגרם, קרבן, עמ' 223)<sup>25</sup>

מבחינת תפקידה, כבאה לרצות, דומה התפילה לארבעת המינים ולקרבן. אבל בניגוד להם, אין היא נתלית באבזורים או בחפצים מוחשיים. יתרה מזו, בארבעת המינים ובקרבנות במוקד המצווה מצוי החפץ. יש להדגיש נקודה אחרונה זו, שכן היא המהווה בסיס להשוואה בין ארבעת המינים לבין מצוות אחרות שאף בהן נעשה שימוש בחפצים. כך למשל –

שופר של עבודה זרה ושל עיר הנידחת ר' לעזר אמר: כשר. תני רבי חייה: כשר. תני רבי הושעיה: פסול. הכל מודין בלולב שהוא פסול. מה בין שופר ומה בין לולב? ... אמר ר' לעזר: תמן בגופו הוא יוצא, ברם הכא בקולו הוא יוצא [שם, בלולב, קיום המצווה הוא בגוף החפץ; כאן, בשופר, הקיום הוא בקול].

(ירושלמי סוכה פ"ג, נג ע"ג)

במצוות שופר, כמו במצוות ארבעת המינים, האדם משתמש בחפץ כדי לבצע את המצווה. ואולם, אין דומה תפקידו של השופר במסגרת מעשה התקיעה בו לתפקידם של ארבעת המינים בנטילתם; בניגוד לארבעת המינים, המהווים מוקד המצווה, אין השופר אלא אמצעי להפקת קולות. באמצעות השמעת הקול מקיים האדם את המצווה, שהיא במהותה מעין תפילה. אפשר לראות בשופר מעין העצמה ייחודית של מעשה התפילה. בתפילה אדם משמיע קולו, ובעתות מיוחדות, בראש השנה, במוצאי יום הכיפורים, בתעניות וכדו', מתווסף גם 'כלי הנגינה' הראשוני והקדום – השופר. בין שמדובר ב'מוסיקה ווקאלית' ובין שמעצימה אותה 'מוסיקה אינסטרומנטלית' המטרה – הרמת הקול בכוח ומתוך שברון הלב לפני הבורא – אחת היא.<sup>26</sup> לעומת זאת, לגבי ארבעת המינים, חלה המצווה ב'גופם', ואינה משמשת אמצעי לקראת מטרה חיצונית להם.<sup>27</sup> לפיכך יש להקפיד על



איכותם של המינים – על כך שיהיו ללא מום, תמימים, שלא ייפסלו בטרפה,<sup>28</sup> ושיהיו ראויים לאכילה.<sup>29</sup> ומשום כך חשובה בעלותו של מקיים המצווה עליהם. אב-טיפוס של יחס כזה אל תשמיש הקדושה ניתן לראות בקרבנות. בעבודת הקרבנות, אין הקרבן אמצעי לביצוע הפולחן בלבד; הוא עצמו מוקרב לה'.<sup>30</sup>

עד כה הצבענו על קיומה של זיקה בין ארבעת המינים לבין הקרבנות במישור הספרותי-טקסטואלי, וכן על הדמיון הפנומנולוגי שבין ארבעת המינים לעבודת הקרבנות. עתה ננסה לברר, מהו המקור לקישור הרעיוני שבין ארבעת המינים לבין הקרבנות.

## ב. מהמקדש לגבולין

### 1. זיקתם של ארבעת המינים למקדש

מרכיב חשוב בקשר שבין ארבעת המינים לקרבנות נעוץ בזיקה הכללית המתקיימת בין מצוות ארבעת המינים לבין המקדש, אף ללא הקבלה או דמיון מיוחד לקרבנות. עבודת המקדש משמשת כרקע למעשה נטילת ארבעת המינים. כבר הפסוקים המכוננים את נטילת ארבעת המינים מלמדים שמצוותה במקדש:

וּלְקַחְתֶּם לָכֶם בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן פְּרֵי עֵץ הָדָר פֶּתִת תְּמָרִים וְעֵנָף עֵץ  
עֵבֶת וְעֵרְבֵי נָחַל וּשְׂמַחְתֶּם לִפְנֵי ה' אֱלֹהֵיכֶם שִׁבְעַת יָמִים.

(ויקרא כג:מ)

במקורות מתקופת בית שני צוין כי מצוות נטילת ארבעת המינים קוימה במקדש: בספר היובלים מסופר שהקיפו את המזבח בארבעת המינים,<sup>31</sup> ומיוספוס משתמע שהחזיקו בהם בזמן הבאת קרבנות.<sup>32</sup> לפי התוספתא, היה במקדש כהן שהיה ממונה על הלולב.<sup>33</sup> לצד המקורות הכתובים, בידינו גם עדות ארכיאולוגית – מטבע מתקופת בר כוכבא, שעל צדה האחד רקוע ציור של ארבעת המינים, ועל צדה השני – ציור המקדש.<sup>34</sup> נראה כי יש אף בכך טמון רמז לארבעת המינים כסמלים המייצגים את המקדש.



המשנה מפרטת את ההבדלים בין המצווה המקוימת בבית המקדש, לבין זו שבגבולין:<sup>35</sup>

בראשונה היה לולב ניטל במקדש שבעה, ובמדינה יום אחד...  
(משנה סוכה פ"ג מי"ב)

מקור המשנה – בדרשת הספרא:

וְלִקְחֶתֶם לָכֶם (ויקרא כג:מ) – כל אחד ואחד... וּשְׂמַחְתֶּם לְפָנַי ה'  
אֱלֹהֵיכֶם שִׁבְעַת יָמִים – ולא בגבולים כל שבעה...  
(ספרא טז, ב, ט)<sup>36</sup>

המשנה והספרא מעידים על התקופה שבה נהגה מצוות ארבעת המינים שבעה ימים במקדש, ורק יום אחד בגבולין.

הברייתא אף מדייקת לומר שעל פי פשט הפסוק יש לקיים את המצווה לְפָנַי ה' כלומר במקדש, בלבד, ושכל מקורה של המצווה בגבולין אינו אלא בדרש:

דתניא וְלִקְחֶתֶם – שתהא לקיחה ביד כל אחד ואחד... ראשון  
אפילו בגבולין.

(סוכה מג ע"א)

נסכם ונאמר כי עדויות שונות מתקופת בית שני מצביעות על מצוות נטילת ארבעת המינים כחלק מעבודת המקדש. עבודת המקדש התפשטה לגבולין, כלומר לכל מקום שבו יושבים יהודים. אין בקשר זה שבין ארבעת המינים למקדש כדי לחייב הקבלה בין ארבעת המינים להקרבת הקרבנות, אך יש בה כדי לספק בסיס להבנת מצוות ארבעת המינים על רקע עבודת המקדש.

במקורות תנאיים ניתן למצוא ביטויים נוספים לכך שארבעת המינים ביסודם היו חלק מעבודת המקדש:



**(א) הגדרת שיעור ארבעת המינים באמה של המקדש**

שיעורה של אמה לפי התלמוד הוא שישה טפחים. בתחום המקדש חורגים מכלל זה – חלק מהשיעורים הקשורים אליו נמדדים באמות של חמישה טפחים:

רבי מאיר אומר: כל האמות היו בינוניות חוץ ממזבחה הזהב והקרן והסובב והיסוד. רבי יהודה אומר: אמת הבניין שישה טפחים, ושל כלים חמישה.

(משנה כלים פי"ז מ"י)

השיעור המיוחד שנקבע עבור אמות במקדש נלמד מפסוק בספר יחזקאל:

וְאֵלֶּה מִדּוֹת הַמִּזְבֵּחַ בְּאֲמוֹת אֹמֶה וְטֶפַח וְחֵיק הָאֹמֶה וְאֹמֶה רֹחַב וְגִבּוֹלָה אֶל שְׁפָתָהּ סָבִיב זֵרֶת הָאֶחָד וְזֶה גֹב הַמִּזְבֵּחַ.

(יחזקאל מג:יג)

רבי מאיר ורבי יהודה חלוקים בשאלה אם שיעור זה חל על המזבחה דווקא, או על כלל כלי המקדש.<sup>37</sup> ולענייננו, מעבר לכלי המקדש, ארבעת המינים הם אביזרי המצווה היחידים, שאינם נמדדים באמות של חמישה טפחים:

שיעור הדס וערבה שלושה טפחים, ולולב ארבעה. ר' טרפון אומר: באמה בת חמישה טפחים.

(תוספתא סוכה פ"ב ה"ח)

וכך נפסק:

...דאמר רב הונא אמר שמואל: הלכה כרבי טרפון.

(סוכה לב ע"ב)

מה ראה רבי טרפון לקבוע שיעור אמה חריג, שמקורו בפסוק העוסק במידות המזבחה? נראה כי מאחורי קביעתו עומדת ראיית ארבעת המינים במקורם כחלק מעבודת המזבחה.



**(ב) סיווג ארבעת המינים בין עבודות המקדש**

במשנה מנחות מובאת רשימה של עשרים ושלוש מצוות, שהחסרת מקצת מרכיביהן מעכבת את קיום המצווה כולה. כל אחת מקבוצות המצוות המנויות ברשימה מסודרת על פי מספר מרכיביה של המצווה, בסדר עולה; כלומר, הרשימה מתחילה בקבוצת מצוות שבראשונה שבהן יש רק מרכיב אחד, ובאחרונה – שבעה מרכיבים. בקבוצת מצוות זו כלולים גם ארבעת המינים, המעכבים זה את זה. ההקשר שבו מוזכרים ארבעת המינים מעיד על אפיונם כחלק מעבודת המקדש, שכן כל המצוות במשנה זו הן מענייני המקדש:

הקומץ מיעוטו מעכב את כולו. העישרון מיעוטו מעכב את כולו... שני שעירי יום הכיפורים מעכבין זה את זה. שני כבשי עצרת מעכבין זה את זה. שתי חלות מעכבות זו את זו... שלושה שבפרה... ארבע שבתודה, ארבעה שבלולב, ארבע שבמצורע... שבע הזיות של בין הבדים ושעל הפרוכת ושעל מזבח הזהב מעכבות זו את זו.

(משנה מנחות פ"ג מ"ה-1)

מצוות שאינן קשורות לעבודת המקדש, כגון ציצית, מזוזה, תפילין, מאורגנות אף הן על פי אותו עיקרון מספרי: ממצוות בעלות שני מרכיבים, ועד מצוות בעלות ארבעה מרכיבים, אלא שהן מובאות ברשימה נפרדת, המופיעה רק בסוף המשנה הבאה, לאחר שהושלם פירוט העבודות שבמקדש.

**(ג) ההקבלה שבין המצווה בגבולין לזו של המקדש**

מצוות לולב כיצד?

יום טוב הראשון של החג	יום טוב הראשון של חג
שחל להיות בשבת	שחל להיות בשבת
כל העם מוליכין את לולביהן	מוליכין את לולביהן
לבית הכנסת	להר הבית

(משנה סוכה פ"ג מ"ג)

(משנה סוכה פ"ד מ"ד)





שני תיאורי קיום מצוות נטילת לולב נאמרים בלשון כמעט זהה. ייתכן שעורך המשנה מבקש להראות ביצירת הקבלה זו, שלנטילת לולב בבית כנסת הנקרא 'מקדש מעט' (מגילה כט ע"א) בגבולין, ערך זהה לנטילתו בתוך המקדש עצמו.<sup>38</sup>

## 2. התפשטות עבודת המקדש בחג הסוכות

מוטיב התפשטות קדושת המקדש ועבודתו לגבולין חוזר ונשנה גם ביתר מצוות חג הסוכות. כבר ראינו בפרק הראשון את המהלך העקבי במחשבת חז"ל, המקביל בין הסוכה לבין המקדש, כמקום שבו מתגלה שכינה. הצבענו על כך שהלכות רבות הקשורות למצוות סוכה נלמדות מן המקדש וכליו – הכרובים, הפרוכת והארון. הסוכה, המהווה תחליף לבית המגורים למשך ימי החג, מאפשרת את התפשטות הקדושה, הנובעת מן המקדש והשכינה השורה בו, אל בתי ישראל בכל מקום שהם. חשוב לציין כי גם למצוות הקפת המזבח בערבה, שמקורה במקדש, קיים מעשה מקביל בגבולין.<sup>39</sup>

תופעה זו של התפשטות עבודת המקדש אל מחוצה לו הושפעה בוודאי מן הצורך למצוא תחליפים למקדש ולעבודתו לאחר החורבן, ומן הצורך לעשות זכר למקדש.<sup>40</sup> דוגמה בולטת לכך נמצא בתקנתו של רבן יוחנן בן זכאי ליטול לולב כל שבעת ימי החג.<sup>41</sup> ואולם, אין להניח כי הפרשנות הזאת למצוות החג נובעת מתהליכים היסטוריים גרידא. הסבר זה אינו מספק כאן, בראש ובראשונה משום שעוד לפני חורבן המקדש קיימו את מצוות ארבעת המינים גם מחוץ למקדש.<sup>42</sup> שנית, במצוות חג הסוכות התפשטה עבודת המקדש גם בתוך המקדש עצמו. הדבר התרחש בעצם השתתפות העם בעבודת המקדש עצמה. לפי התיאור של ישראל קנוהל –

תנועת העם אל תוך התחום הכהני במקדש התרחשה בעיקר בעת קיום טקסי הפולחן בימי חג הסוכות.

(קנוהל, פולמוס הכיתות, עמ' 141)

בהקשר זה מציין קנוהל את ההקפות מסביב למזבת, וטוען שעל פי פשט המשנה השתתף כל העם בהקפות אלה.<sup>43</sup> את התנגדותם של



הבייתוסים להקפת המזבח בערבה הוא מסביר כנובעת מהשתתפות המונית זו.<sup>44</sup>

גם מתיאור שמחת בית השואבה עולה כי העם כולו השתתף בהגיגה – גברים ונשים יחד, וכי הדמויות שהובילו את האירוע לא היו הכהנים והלוויים אלא 'חסידים ואנשי מעשה' ומנהיגי העם.<sup>45</sup>

הספרא דורש:

וְלִקְחֶתֶם לָכֶם (ויקרא כג:מ) – כל אחד ואחד,

(ספרא טז, ב, ט)

ובלשון הברייתא:

וְלִקְחֶתֶם – שתהא לקיחה ביד כל אחד ואחד.

(סוכה מא ע"ב)

העובדה שהספרא והברייתא נוקקים ללמוד מהמדרש שחובת הלקיחה חלה על כל אחד ואחד, מלמדת על מודעותם לחידוש שבהתפשטות מצוות נטילת ארבעת המינים.<sup>46</sup>

נראה שתופעת התפשטות עבודת המקדש לגבולין משקפת שינוי באשר למהות הקשר שבין המקדש ובין העולם שמחוצה לו.

כפי שתואר בפרק הקודם,<sup>47</sup> בישראל ובעמים רווחה התפיסה בדבר יחסי גומלין בין המקדש ובין העולם, שראתה במקדש, המשקף את העולם האידיאלי, מיקרוקוסמוס של ההוויה כולה.<sup>48</sup> תפיסה זו באה לביטוי, בין היתר, בשאיפה להתפשטות הוויית המקדש, העולם הקטן והאידיאלי, החוצה. הנבואות על אחרית הימים המופיעות בסוף ספר יחזקאל וספר זכריה, שיש להן קשר הדוק לחג הסוכות,<sup>49</sup> מתארות כיצד המים היוצאים מהמקדש הופכים את העולם כולו למעין גן עדן, שבו מתגלה אלוהים. לפיהן, העולם הוא מקדש מורחב.

הן המקדש, הן גן עדן והן אחרית הימים, מגלמים מציאות אידיאלית, שבה עולם הטבע מתוקן, ודעת ה' מצויה בכול.<sup>50</sup> בפרק הקודם הצגתי את תפיסת פרק הזמן של חג הסוכות כמשקף את הזמן האידיאלי, המקביל למקדש ולגן העדן. בזמן זה המציאות האידיאלית, המוגבלת בדרך כלל לתחום המצומצם של המקדש, מתאפשרת בכל



מקום. יחסי המיקרוקוסמוס-מאקרוקוסמוס המתקיימים בין המקדש לבין העולם, באים לביטוי נוסף גם בכך שהפולחן שבמקדש משמש אב-טיפוס לפולחן שמחוצה לו. כבר בכתובים ראינו קשרים בין מצוות שבגבולין לעבודת המקדש.<sup>51</sup> התפשטות עבודת המקדש לגבולין – משמעה בהקשר של מצוות הישיבה בסוכה וארבעת המינים גם הרחבת מעגל המקיימים אותן; המקדש הוא תחומם של הכהנים, ואילו בסוכה יושב כל האזרח בישראל; במקדש רק הכהנים מקריבים קרבנות, ואילו בגבולין נוטל כל אחד את לולבו.<sup>52</sup>

### 3. ארבעת המינים כהתגלות

מה משמעותה של הזיקה בין ארבעת המינים לבין המקדש? שתי דרכים מציגים התנאים באשר למשמעותם של ארבעת המינים, ואת שתיהן ניתן להבין על רקע הזיקה למקדש.<sup>53</sup> נציג בראשונה את הסברו של רבי עקיבא, שהוזכר לעיל:<sup>54</sup>

...ר' עקיבא אומר: פְּרִי עֵץ הָדָר – זה הקב"ה, דכתיב ביה הוּד וְהָדָר לְבִשְׁתָּ (תהלים קד:א); פֶּתַת תְּמָרִים – זה הקב"ה, דכתיב ביה צְדִיק פֶּתַח מִן הַיָּם (שם צב:יג); וְעֵנַף עֵץ עָבֹת – זה הקדוש ברוך הוא – והוא עֲמַד בֵּין הַהַדְסִים (זכריה א:ח); וְעֶרְבֵי נָחַל – זה הקב"ה, דכתיב ביה סִלּוֹ לָרֶכֶב בְּעֶרְבוֹת (תהלים סח:ה).

(פסיקתא דרב כהנא כו, ט, עמ' 414)<sup>55</sup>

בפרק קודם טענו כי דרשה זו, שלפיה כל אחד מארבעת המינים מייצג את הקב"ה, משתלשלת מתפיסתו המיסטית של ר' עקיבא. משקע רעיוני אחד מפרנס הן את הדרך שבה הוא מבין את ארבעת המינים, הן את הדרך שבה הוא מתייחס למצוות סוכה כמייצגת את ענני הכבוד. מוטיב ההתגלות הוא מוטיב מרכזי בחג הסוכות, כפי שמשתקף מהדיונים בכל מצוות החג בספר זה, ולפי רבי עקיבא, אין היא קשורה לעבודת המקדש בלבד, אלא גם לשתי מצוות החג, הסוכה וארבעת המינים, המתקיימות מחוצה לו.<sup>56</sup>

אין רבי עקיבא מבהיר את המשמעות הדתית העומדת מאחורי לקיחת מינים המייצגים את האל.<sup>57</sup> הרעיא מהימנא, שהוא חלק



מספרות הזוהר, מסביר מעשה זה כיוצר חוויה מיסטית – האדם הנוטל את ארבעת המינים ושמה אתם, הוא כביכול לוקח אליו את הקב"ה, המיוצג בהם, ושמה בו:

פקודא דא ליטול לולב בההוא יומא באינן זינין דיליה. והאי רזא אוקימנא ואוקמוה חברייא: כמה דקודשא בריך הוא נטיל לון לישראל בהני יומין וחדוי בהון, אוף הכי ישראל נטילי ליה לקודשא בריך הוא לחולקהון וחדאן ביה. ודא הוא רזא דלולב ומינין דביה, דאיהו רזא דיוקנא דאדם...  
(רעיא מהימנא אמור ג:קד ע"א)

תרגום:<sup>58</sup>

מצווה זו ליטול לולב ביום ההוא באלו המינים שלו. וסוד זה העמדנו והעמידו החברים: כמו שהקב"ה לקח אותם את ישראל באלו הימים ושמה בהם, אף כך ישראל לוקחים אותו את הקב"ה לחלקם ושמחים בו. וזהו סוד הלולב והמינים שבו שהוא סוד צורת האדם...<sup>59</sup>

ייתכן שהתפיסה האגדית של רבי עקיבא עומדת מאחרי דבריו ההלכתיים, המתייחסים למספר הערבות והדסים שאדם חייב ליטול עם לולבו:

רבי ישמעאל אומר: שלושה הדסים ושתי ערבות, לולב אחד ואתרוג אחד, אפילו שנים קטומים ואחד אינו קטום.  
רבי טרפון אומר: אפילו שלושתן קטומים.  
רבי עקיבא אומר: כשם שלולב אחד ואתרוג אחד, כך הדס אחד וערבה אחת.

(משנה סוכה פ"ג מ"ד)

רבי ישמעאל, שהיה תנא בן הדור שלישי, ורבי טרפון, בן הדור השני לתנאים, סוברים שיש ליטול שלושה הדסים. רבי ישמעאל סובר שיש צורך גם בשתי ערבות. לדעת רבי ישמעאל, ניטלים בסך הכל שבעה פריטים (אתרוג אחד, לולב אחד, שתי ערבות ושלושה הדסים) –



העומדים כנגד מספר ימי השמחה שבהם מתקיימת מצוות נטילת המינים "וּשְׂמַחְתֶּם לְפָנַי ה' אֱלֹהֵיכֶם שִׁבְעַת יָמִים". ייתכן שעל כך נשענת שיטתו.<sup>60</sup>

על מטבעות מזמן המרד הגדול מצאנו ציורים של ארבעת המינים, שבהם ריבוי הדסים וערבות.<sup>61</sup> משיטות שני התנאים ומעדות המטבעות מסתבר, שנהוג היה לקיים את המצווה במספר ערבות והדסים.

בסוף המשנה, חולק רבי עקיבא על רבי ישמעאל ורבי טרפון, וסובר שיש ליטול רק פריט אחד מכל מין. שיטה זו של רבי עקיבא באה לידי ביטוי במטבעות של בר כוכבא, שעליהן מצויר רק פריט אחד מכל מין, סימן נוסף לקשר שבין רבי עקיבא לבר כוכבא.<sup>62</sup>

יש לציין כי הלכה זו של ר' עקיבא לא התקבלה.<sup>63</sup> בעובדה שדברי ר' עקיבא היוו חידוש כנגד מה שנהג בזמנו, יש כדי לחזק את שאלת המשמעות העומדת מאחורי שיטתו. לאור תפיסתו האגדית של רבי עקיבא הרואה בכל אחד מארבעת המינים ייצוג של הקב"ה, ייתכן שההלכה שפסק מבוססת על סיבה תיאולוגית – האמונה בייחוד ה' מחייבת שיהיה רק פריט אחד מכל מין.<sup>64</sup>

תפיסתו של רבי עקיבא אינה מופיעה בתלמודים.<sup>65</sup> לעומת זאת מופיעה בהם תפיסתו של רבי אליעזר, האומרת: ארבעת המינים הללו אינן באין אלא לרצות על המים.

(תענית ב ע"ב)<sup>66</sup>

למעלה עמדנו על כך שהתכלית המשותפת של הריצוי יוצרת הקבלה בין ארבעת המינים לבין הקרבנות. ואולם בכך בלבד אין עדיין כדי להעיד על תפיסה מגובשת בדבר מהותם של ארבעת המינים, כפי שראינו בסוגית הפתיחה לפרק לולב הגזול. עם זאת, צועדים דבריו צעד חשוב לקראת תפיסת ארבעת המינים כקרבן. בסעיף הבא אציג מרכיבים נוספים המכוננים את גישתו.



#### 4. בין היום הראשון לשבעת הימים

וּלְקַחְתֶּם לָכֶם בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן פְּרֵי עֵץ הָדָר פֶּתַת תְּמָרִים וְעֵנָף עֵץ  
עֵבֶת וְעֵרְבֵי נָחַל וּשְׂמַחְתֶּם לִפְנֵי ה' אֱלֹהֵיכֶם שִׁבְעַת יָמִים.  
(ויקרא כג:מ)

בפסוק מובאים שני מועדים למצווה: ביום הראשון יש לקחת את המינים, ואילו במשך שבעת ימים יש לשמוח לפני ה'. מהסיפא של הפסוק משתמע שארבעת המינים תורמים לשמחה שלפני ה'.<sup>67</sup> ציוויי שמחה לפני ה' מופיעים גם בהקשר של אכילת קרבנות: וּבַחַתָּ שְׂלָמִים וְאָכַלְתָּ שֶׁם וּשְׂמַחְתָּ לִפְנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ.

(דברים כז:ז)

במקורות בני תקופת הבית השני לא נמצאה כל התייחסות המייחדת את היום הראשון. מודגש בהם דווקא הסיפא של הפסוק, הן משך הזמן – "שִׁבְעַת יָמִים", והן המקום – "לִפְנֵי ה'",<sup>68</sup> דהיינו במקדש.<sup>68</sup> במקורות התנאים שלאחר החורבן מופיעה דרשה על ראשיתו של הפסוק, שכתוצאה ממנה מקבל היום הראשון מעמד מיוחד לגבי מצוות ארבעת המינים:

וּלְקַחְתֶּם לָכֶם (ויקרא כג:מ) – כל אחד ואחד. לָכֶם – משלכם, ולא את הגזול. מיכן אמרו: אין אדם יוצא ידי חובתו ביום טוב הראשון של החג בלולבו של חברו... וּשְׂמַחְתֶּם לִפְנֵי ה' אֱלֹהֵיכֶם שִׁבְעַת יָמִים – ולא בגבולים כל שבעה. ומשחרב בית המקדש התקין רבי יוחנן בן זכאי שיהיה לולב ניטל במדינה שבעה, זכר למקדש...

(ספרא אמור טז, ב, ט)

על פי דרשת הספרא, שונה היום הראשון מיתר הימים, שכן רק בו חלות דרישות ייחודיות לגבי מצוות ארבעת המינים. אף שמצוות היום הראשון מתקיימת בכל מקום, יש לה זיקה מיוחדת למקדש, כפי שהוסבר כבר לעיל. עם זאת, מהספרא עולה שגם ההלכות החלות ביום הראשון שונות מן ההלכות ביתר ימי החג. לדעתי, תפיסת חובות היום



הראשון בספרות התנאים מהווה את הבסיס לקשר בין הדגם של מצוות ארבעת המינים ובין הקרבן.

דרישת הספרא, שביום הראשון נוטל המינים יהיה בעליהם, מראה שביום הראשון אין נטילת המינים בגדר אמצעי לצורך יצירת אווירה של שמחה. לאובייקט שבו מקוימת המצווה חשיבות בפני עצמה; מעמדו המשפטי, בעלות הלוקח עליו, הוא מעיקרה של המצווה. במהלך הפרק השלישי של משנה סוכה מופיעה שוב הדגשת האובייקט במגוון רחב של הלכות, העוסקות בהגדרתם של ארבעה המינים ובדרישות שלא יהיו בהם פגמים פיסיים ולא פגמים הלכתיים, כפי שנפרט בהמשך. הגדרות אלו מצטרפות אל הקביעה הנזכרת, כי במצוות ארבעת המינים חפץ המצווה הוא מוקד העבודה.<sup>69</sup>

מה עומד מאחורי ההדגשה הזאת? האם מניעה אותה הקבלת ארבעת המינים לקרבן? בהמשך ניתן דעתנו להיבטים פנומנולוגיים, דתיים ופרשניים, כדי לענות על שאלה זו.

מן המקורות התנאיים עולה פראדוקס: בניגוד לציפייתנו כי דווקא בהקשר שבו מצוות נטילת המינים תהיה קשורה למקדש, זיקתה לקרבנות היא חזקה ובולטת יותר. מפתיעה אפוא החשיבות היתרה המיוחסת לאובייקטים שבהם מקוימת מצוות ארבעת המינים, דווקא כאשר המצווה מקוימת בגבולין. נראה לי שבפראדוקס זה טמון הפתרון. במקדש נתפסו ארבעת המינים כחלק מן העבודה הכללית. נטילתם השתלבה בעבודת המזבח והקרבת הקרבנות. לעומת זאת, מחוץ למקדש היו ארבעת המינים עצמם מוקדי העבודה, ולכן היה צורך להעניק להם משמעות עצמאית, על בסיס הגדרותיהם המפורטות.

## 5. בין שופר ללולב

תופעה דומה ניתן לראות בשופר: בזמן המקדש היו תקיעות שופר חלק ממערכת הקרבנות. כך עולה מהמקרא<sup>70</sup> וממקורות חז"ל.<sup>71</sup> את תקיעות השופר מחוץ למסגרת המקדש עיצבו תוך התמודדות עם תלישתן מהקשר המקורי. אחת מדרכי ההתמודדות היתה נטיעתן בהקשר חדש, כשם שעשו חכמים בשבצם את תקיעות השופר במערכת התפילה, שהיא כעין קרבן, ומהווה, כאמור, תחליף לו.



סדר ברכות – אומר אבות וגבורות וקדושת השם, וכולל מלכויות עמהן ואינו תוקע, קדושת היום ותוקע, זיכרונות ותוקע, שופרות ותוקע, ואומר עבודה והודאה וברכת כהנים – דברי רבי יוחנן בן נורי. אמר ליה רבי עקיבא: אם אינו תוקע למלכויות – למה הוא מזכיר? אלא אומר אבות וגבורות וקדושת השם, וכולל מלכויות עם קדושת היום ותוקע, זיכרונות ותוקע, שופרות ותוקע, ואומר עבודה והודאה וברכת כהנים.<sup>72</sup>

(משנה ראש השנה פ"ד מ"ה)

דרך זו עולה ממקורות ההלכה, אבל ניתן גם למצוא משמעות עצמית למצוות תקיעת השופר, בלא שיהיה אמצעי לדבר אחר. כך עולה מתוך האגדה המסבירה את הבחירה לתקוע אחרי החורבן בשופר של איל, בניגוד לתקיעה בשופר של יעל שנהגה בזמן המקדש:<sup>73</sup>

למה תוקעין בשופר של איל? אמר הקדוש ברוך הוא: תקעו לפני בשופר של איל, כדי שאזכור לכם עקדת יצחק בן אברהם, ומעלה עליכם כאילו עקדתם עצמכם לפני.

(ראש השנה טז ע"א)

השינוי מקרן היעל לזו של האיל הופך את חפץ השופר עצמו לקרבן האבוד, שכן העקדה היא האב-טיפוס לקרבנות. וכשם שבעקדה המקורית לא הוקרב יצחק בפועל, והאיל עלה תחתיו, כך בשחזור הסמלי רומזת התקיעה באבר מאברי האיל, כאילו הוקרב האדם עצמו. דרשת הספרא שנדונה לעיל מדגישה את מקומו המרכזי של החפץ – ארבעת המינים, וממקדת בו את מעשה המצווה. ביטוייה של הדגשה זו, בשילוב עם זיקתם של ארבעת המינים לעבודת הקודש במקדש, יוצרים מכנה משותף טבעי בין מצוות ארבעת המינים לבין עבודת הקרבנות. פרשנות זו למשמעות עבודת ה' שבנטילת ארבעת המינים מובנת גם מתוך הדחף הדתי הכלל-אנושי המביא להקרכת קרבנות.<sup>74</sup> מן הכתובים עולה כי אכן גדולה הייתה עוצמת תשוקה זו בישראל. בספר מלכים בולט במיוחד כשלונם של מלכי יהודה להניא את העם





מלחטוא בעטיו של יצר העבודה הורה. אסא, מלך יהודה, הצליח להסיר עבודה זרה ועריות מן הארץ, אבל על ימיו נאמר: והַפְּמוֹת לֹא סָרוּ.

(מל"א, טו:יב-יד)

חמשת ממשיכיו עשו הישר בעיני ה', אך אצל כולם חוזר אותו חטא: אַךְ הַפְּמוֹת לֹא סָרוּ עוֹד הָעַם מִזִּבְחִים וּמִקְטָרִים בְּפְמוֹת. (מל"א, כב:מד; מל"ב, יב:ד; יד:ד; טו:ד; טו:לה)

## 6. פסולי ארבעת המינים

עדיין קשה לקבוע אם בעל הדרשה שצוטטה מן הספרא מייחס למצוות נטילת ארבעת המינים מעמד של קרבן באופן מודע. עורך הסוגיה בתחילת פרק 'לולב הגזול' בבבלי אכן העניק משמעות זו להלכה שחודשה בדברי הספרא, כפי שראינו.

הראשון שנותן ביטוי מודע למוטיב זה הוא רבי, המכנה את פגמי האתרוג 'מומים', ואת האתרוגים שאין בהם פגמים – 'תמימים'. ציינו לעיל כי בשימוש שהוא עושה במילים מן השדה הסמנטי של הקרבנות בפרשנותו למשנה העוסקת בדרישות מן האתרוג – ניכרת מגמתו באופן שקוף. רמזים לשוניים אלו מועצמים בהמשך המשנה, שכן ברבות מהגדרות ארבעת המינים המופיעות שם יש מן המשותף לקרבנות.

אתרוג הגזול והיבש פסול, של אשרה... פסול.

(משנה סוכה פ"ג מ"ה)

הלכות אלו, של פסול הגזול, היבש והאשרה, שהן גם שלוש ההלכות הראשונות במשניות על לולב (פ"ג מ"א), הדס (פ"ג מ"ב), ערבה (פ"ג מ"ג) – מקבילות להלכות קרבנות:



(א) פסול הגזול –

קִרְבְּנוּ – להוציא את הגזול.

(ספרא ויקרא ה. וראה גם את הפסוק "וְהִבַּאתֶם  
גְּזוּל וְאֵת הַפֶּסֶחַ וְאֵת הַחֹלֶה...") מלאכי א:יג)

(ב) פסול היבש –

על אלו מומין שוחטין את הבכור... או שיבשה...

(משנה בכורות פ"ו מ"א)<sup>75</sup>

(ג) פסול האשרה –

כל האוסרים על גבי המזבח אוסרין כל שהן... והנעבד... איזהו  
נעבד? כל שעובדין אותו [לשם עבודה זרה].

(משנה תמורה פ"ו מ"א)

להלכות שבהמשך המשנה –

...של ערלה פסול, של תרומה טמאה פסול,

מובא בתלמוד הבבלי הטעם:

לפי שאין בה היתר אכילה.

(סוכה לה ע"א)

הלכה זו מקבילה להלכה המחייבת שאף הקרבנות יהיו מותרים  
באכילה.

על הפסוק:

וְשֵׂה אַחַת מִן הַצֹּאן מִן הַמֵּאִתִּים מִמִּשְׁקֵה יִשְׂרָאֵל לְמִנְחָה וּלְעֹלָה  
וּלְשִׁלְמִים לְכַפֵּר עֲלֵיהֶם נֶאֱמַר אֲדַנִּי ה'.

(יחזקאל מה:טו)

דורש התלמוד:

ממשקה ישראל. מן המותר לישראל.

(מנחות ו ע"א; תמורה כט ע"א)



ומציין כי זהו המקור לדין שעל הקרבן לבוא מהמותר לישראל למאכל.<sup>76</sup>

## ג. מעשה המצווה

### 1. בין תנופה לנענועים

עד כה דיברנו בעיקר על היבטים איכותיים ומשפטיים של גופי ארבעת המינים. נעבור לדון בדרך ביצוע המצווה. נרמוז כבר עתה, כי התופעות יובילו אותנו למסקנות קרובות לאלו שעלו מן הדיון הקודם, ואולם אם קודם עסקנו במעבר שבין תקופת בית שני לבין התנאים שלאחר החורבן, כאן נדון במעבר שבין התנאים לאמוראים.

הפסוק בתורה אינו מפרש כיצד מבצעים את מצוות לקיחת ארבעת המינים. הפסוק פותח בהוראה "וּלְקַחְתֶּם" (ויקרא כג:מ), אבל אינו אומר מה יש לעשות במינים אחרי הלקיחה.

במשנה מובאים שני פעלים המתארים את ביצוע המצווה: 'נטילה' ו'נענוע'. 'נטילה' אינה אלא לשון חז"ל ל'לקיחה',<sup>77</sup> הוא שמה של המצווה על פי לשון הפסוק, ואילו 'נענוע' הוא תיאור של הפעולה המתבצעת לאחר מכן.

בפרק לולב הגזול מוזכרים הנענועים במשניות א, ט וטו,<sup>78</sup> שנושאן הוא פרטי ביצוע המצווה. במשנה הראשונה מוגדר שיעור החפץ על פי האפשרות לבצע בו נענועים –

...לולב שיש בו שלשה טפחים כדי לנענע בו – כשר.

(משנה סוכה פ"ג מ"א)

המשנה האחרונה מגדירה מאימתי חל חיוב נטילת לולב על קטן על פי יכולתו לנענע:

...קטן היודע לנענע חייב בלולב.

(שם, מט"ו)



משנה ט מגדירה מתי משתלבת פעולת הנענוע בתפילה: והיכן היו מנענעין? בהודו לה' תחילה וסוף ובאָנָא ה' הושיעה נָא... אמר רבי עקיבא: צופה הייתי ברבן גמליאל ורבי יהושע, שכל העם היו מנענעין את לולביהן, והן לא נענעו אלא באָנָא ה' הושיעה נָא.

(שם, מ"ט)

לעומת משניות אלו, המשניות שבהן מופיע הביטוי 'נטל' אינן עוסקות בדיני ביצוע המצווה, ואינן מתארות פעולות שיש לעשות בארבעת המינים. הביטוי 'נטילת לולב' משמש בהן במשמע של 'קיום מצוות לולב'. כדוגמה לכך, נביא את שלוש המשניות בפרק ג המזכירות 'נטילה':

...מי שבא בדרך ולא היה בידו לולב ליטול, לכשיכנס לביתו ייטול על שלחנו. לא נטל שחרית – ייטול בין הערבים, שכל היום כשר ללולב.

(שם, מ"ט)

בראשונה היה לולב ניטל במקדש שבעה, ובמדינה יום אחד. משחרב בית המקדש, התקין רבן יוחנן בן זכאי שיהא לולב ניטל במדינה שבעה, זכר למקדש.

(שם, מ"ב)

יום טוב הראשון של חג שחל להיות בשבת – כל העם מוליכין את לולביהן לבית הכנסת. למחרת משכימין ובאין, כל אחד ואחד מכיר את שלו ונוטלו...<sup>79</sup>

(שם, מ"ג)

בלשון חז"ל משמעות המלה 'נענע' היא נדנד, טלטל, הניע.<sup>80</sup> והנה מצאנו כי בכל כתבי היד הארץ-ישראליים של משנה ט בפרק ג,<sup>81</sup> המפרטת מתי יש לנענע את המינים בתפילת ההלל, במקום הפועל 'לנענע' הפועל 'לטרוף', שמשמעו תנועה לכאן ולכאן.<sup>82</sup>



מה מקורו של הנענוע? נראה כי נענועי ארבעת המינים נלמדו מן הסיפא של פסוק המקור לארבעת המינים, הכורך את השמחה בלקיחת המינים.

הנענוע הוא תנועה של ריקוד, המבטאת התרגשות דתית, ובאמצעותה מקוימת הדרישה לשמחה.

רעיון זה, שהנענועים מבטאים שמחה עולה מן המדרשים:

אמרתי לכם שתקחו לולב ותנענעו לפני, ואף על פי שאתם עושין כן – אין אתם גומלין לי אלא פורעין לי. למה? שבשעה שהוצאתי אתכם ממצרים, עשיתי את ההרים לנענע מלפניכם, שנאמר הָהָרִים רָקְדוּ כְאֵילִים (תהלים קיד:ד), ואף לעתיד לבוא כן אני עושה לכם, הדא הוא דכתיב הָהָרִים וְהַגְּבָעוֹת יִפְצְחוּ לְפָנֶיכֶם רָנָה (ישעיהו נה: יב).

(פסיקתא דרב כהנא, נספחים ב, עמ' 457)

כיון שהעלו אותו [את הארון לירושלים] היו תשעים אלף זקנים מהלכין לפניו, והכהנים טוענין בו, והלויים מנגנין, וכל ישראל משחקין; מי שיש בידו לולב, מי שיש בידו תוף וכלי שיר, הדא הוא דכתיב וְדָוִד וְכָל בֵּית יִשְׂרָאֵל מִשְׁחָקִים לְפָנֵי ה' וגו' (שמ"ב ו:ה) – זה לולב שאדם מנענע בו.

(במדבר רבה ד, כ)

הגדרת פעולת המצווה במקורות שהובאו מן המשנה, הולמת את תפיסת המצווה העולה ממקורות בית שני – כאן וכאן נתפס הנענוע כאמצעי לשמחה.<sup>83</sup>

הגדרה אחרת של ביצוע המצווה מצויה אצל אמוראי בבל:

אמר אביי: לא שנו [שהשוכח ששבת היום ומוציא לולב מרשות היחיד לרשות הרבים – פטור], אלא שלא יצא בו [ידי חובת נטילת לולב], אבל יצא בו – חייב.

הא מדאגבהיה נפק ביה [והרי די בעצם הגבהת הלולב כדי לצאת ידי חובת המצוה].

אמר אביי: כשהפכו [האוחז בלולב בהיותו הפוך אינו יוצא ידי חובה].



רבא אמר: אפילו תימא שלא הפכו הכא במאי עסקינן – כגון שהוציאו בכלי. [אדם יכול שלא לצאת ידי חובה גם כשאינו הפוך, אם החזיק בלולב באמצעות כלי].

(סוכה מא ע"ב-מב ע"א)

לפי דברי האמוראים, ניתן לקיים את המצווה אף בהגבהת המינים בלבד, ובלבד שיהיו ישרים ולא הפוכים, ובלבד שהנוטל יאחז בהם ישירות, ללא תיווך של כלי. לא נדרש נענוע לצורך קיום מצוותם. המתח שבין דברי התנאים לבין דבריהם של אמוראי בבל משקף את המתח שבין שני פניה של המצווה: התנאים מקשיבים ביתר קשב לסוף הפסוק – "וּשְׂמַחְתֶּם לְפָנַי ה'", ולומדים ממנו שהמצווה משמשת כאמצעי לשמחה, ועל כן יש לעשות בה מעשה שיש בו ביטוי לשמחה, ולעומתם אמוראי בבל מעמידים את מרכז הכובד של הפעולה הנדרשת בפועל הפותח את הפסוק – "וּלְקַחְתֶּם לְכֶם", המדגיש את האובייקט עצמו והתובע פעולה מינימלית של לקיחה.

ככפל מוקדיו של הפסוק ראינו לעיל, מעין תשתית לתפיסת הלולב כקרבן. רעיון זה עולה גם במסגרת הסוגיה המתייחסת לביצוע המצווה. פרשנות האמוראים למעשה המצווה, המסתפקת בלקיחה, מעוררת שאלה: אם בנטילה כבר מקוימת המצווה, מה הצורך בנענוע המפורט במשנה? התשובה המובאת על ידי רבא, נבנית ישירות מתפיסת ארבעת המינים כקרבן.

המשנה שואלת:

והיכן היו מנענעין (את ארבעת המינים)?...

(משנה סוכה פ"ג מ"ט)

הבבלי דן בהגדרתם ובאופיים של נענועים אלו:

נענוע – מאן דכר שמיה [מי הזכיר את שמו]?

התם קאי [שם עומד, מוסב הדבר על] 'כל לולב שיש בו שלושה

טפחים כדי לנענע בו – כשר,

וקאמר היכן מנענעין?



תנן התם [שניה שם, במסכת מנחות]: שתי הלחם ושני כבשי עצרת, כיצד הוא עושה, מניח שתי הלחם על גבי שני הכבשין ומניח ידו תחתיהן ומניף. ומוליך ומביא מעלה ומוריד שנאמר **אֲשֶׁר הוֹנֵף וְאֲשֶׁר הוֹרֵם** (שמות כט:כז).

אמר ר' יוחנן: מוליך ומביא למי שהארבע רוחות שלו. מעלה ומוריד למי שהשמים והארץ שלו.

במערבא מתנו הכי [במערב, ארץ ישראל, שנו כן]: אמר ר' חמא בר עוקבא אמר ר' יוסי ברבי חנינא: מוליך ומביא כדי לעצור רוחות רעות. מעלה ומוריד כדי לעצור טללים רעים.

אמר ר' יוסי בר אבין ואיתימא [ויש אומרים] ר' יוסי בר זבידא: זאת אומרת שיירי קרבן מעכבין את הפורענות, שהרי תנופה שיירי מצווה היא, ועוצרת רוחות וטללים רעים. ואמר רבא: וכן בלולב.

רב אחא בר יעקב ממטי ליה ומייתי ליה. אמר: דין גירא בעיניה דסטנא, ולאו מלתא היא משום דאתי לאיגרוויי ביה. נרב אחא בר יעקב מוליך אותו ומביא אותו. אמר: 'זה חץ בעיני השטן'. ואין זה דבר (ראוי), משום שבא להתגרות בשטן].

(סוכה לו ע"ב-לח ע"א)

עורך הסוגיה שילב בה את משנת מנחות ואת הדיון הבבלי בה.<sup>84</sup> במשנה המובאת ממנחות אין מוזכרים הנענועים אלא התנופה, ופעולת התנופה היא המוגדרת בה. אמוראי הסוגיה במנחות מסבירים את הגדרת המשנה וקובעים את מקומה של תנופת הקרבן במסגרת הקרבת הקרבן (שיירי קרבן).

רבא, הסובר "וכן בלולב", הוא הקושר בין משנת מנחות, שנושאה תנופת הקרבנות לבין המשנה בסוכה, המדברת בנענועי ארבעת המינים.<sup>85</sup> קישור זה הוא חידוש מפתיע, שהרי לא מצאנו במשנה קשר בין הנענועים לתנופת הקרבנות; אדרבה, לכל אחת מן הפעולות הללו יש כינוי משלה, שאינו בשימוש בפעולה האחרת – לגבי הקרבנות – הפעולה נקראת תנופה או הנפה, ולגבי המינים – טריפה. אם בחר רבא למרות זאת לדמות את הנענועים לתנופת הקרבן, יש להבין מה



הביאו לכך. מסתבר שהרקע לדברי רבא הוא בהקבלה שהוא רואה בין ארבעת המינים לבין הקרבנות.<sup>86</sup> הטעם לתנופה "כדי לעצור רוחות רעות... כדי לעצור טללים רעים", משתלב היטב בטעם ארבעת המינים, שאינם באים אלא לרצות על המים, הניתן במסכת תענית (ב ע"ב).<sup>87</sup> אם עיקר נטילתם של המינים היא בריצוי ובבקשת המים, מונע הנענוע, שהוא שיירי המצווה, את נזקם האפשרי של מים – טללים רעים.

## 2. ארבעת המינים בספר ויקרא

מקור נוסף לזיקה בין ארבעת המינים לקרבנות מצוי בפרשנות חז"ל לפסוקי ארבעת המינים. בפרשת המועדים שבפרק כג בספר ויקרא באות פרשיותיהם של שלושת הרגלים. בכל אחד מן הרגלים מופיעה מצווה המתייחסת לתוצרת חקלאית: בפסח – קרבן העומר, בשבועות – קרבן שתי הלחם ובסוכות – ארבעת המינים.

נראה שמהמבנה האחיד הסיקו חז"ל שדברי תורה אלו עניים במקומן ועשירים במקום אחר, והנאמר בזה – נאמר בזה. כך נוצרת הקבלה הדוקה בין ארבעת המינים לבין קרבנות העומר והביכורים. נסכם את האמור בפסוקי ויקרא בנוגע לשלוש המצוות הללו, ומתוך כך יבלוט החסר שאותו השלימו חז"ל:

פסח	שבועות	סוכות
עומר	ביכורים	ארבעת המינים
מהצומח	מהצומח	מהצומח
לפני ה' (כג:יא)	לפני ה' (כג:כ)	לפני ה' (כג:מ)
והניף, יניפו (שם)	והניף, תנופה (שם)	-----
לרצנכם (שם)	-----	-----

לעיל הובאו דברי ר' אליעזר בבריתא, שמטרתם של ארבעת המינים היא ריצוי. אין לכך מקור מפורש בפסוקים. בסוגיה שהובאה לעיל דרשו חכמים כי גם תכליתו של לחם הביכורים היא ריצוי, אף שאין לכך זכר בפסוקים.<sup>88</sup> אכן, על קרבן העומר נאמר:





והניף את העֹמֵר לְפָנָי ה' לְרִצְנָכֶם...

(ויקרא כג:יא)

ייתכן שאת המפורש במקום אחד יִשְׁמוּ חז"ל במקבילותיו, בארבעת המינים ובלחם הביכורים.

עדות להעברת טעם הריצוי ממצוות העומר לשאר המצוות, עולה מהשוואת הסוגיה במנחות סב ע"א ובסוכה לו ע"ב למקבילתה בויקרא רבה:

והניף אֶת הָעֹמֵר לְפָנָי ה' (ויקרא כג:יא). כיצד היה מניפו? ר' חמא ב"ר עוקבא בשם ר' יוסי ב"ר חנינא: מוליך ומביא מעלה ומוריד. מוליך ומביא כדי לבטל רוחות רעות, מעלה ומוריד כדי לבטל טללים קשים. ר' סימון בשם ר' יהושע בן לוי אמר: מוליך ומביא למי שהעולם כלו שלו, מעלה ומוריד למי שהעליונים והתחתונים שלו. אמר ר' אבין: דר' יהודה ור' נחמיה היא. ר' יעקב בר אבא בשם ר' יודה בר' סימון: דר' יוחנן וריש לקיש היא.

(ויקרא רבה כח, ה, עמ' תרנח-תרנט)

כאן מפורט מעשה התנופה של העומר וטעמו. מסתבר שהטעם שנותן המדרש, עצירת רוחות וטללים רעים, הוא פירוש לדברי הפסוק לְפָנָי ה' לְרִצְנָכֶם. סתם התלמוד במנחות ובסוכה מניח שניתן להחיל אותו טעם, האמור בתנופת העומר, גם על תנופתם של ביכורים, אף שלא נאמר בה "לְרִצְנָכֶם". צעד נוסף צועד רבא, המניח שכשם שמניפים את העומר ואת הביכורים, כן מניפים את ארבעת המינים, אף שבארבעת המינים אין נזכרת בכתובים תנופה. לעיל הצענו שסתם התלמוד ורב אחא בר יעקב סוברים שגם טעם הנפת העומר, שהועבר בסוגיות סוכה ומנחות לביכורים, תקף אף בארבעת המינים. תהליך ההעברה מן העומר לביכורים, ומשניהם – לארבעת המינים, נובע אפוא מהקבלתן של מצוות שלושת הרגלים, המתייחסות לתוצרת החקלאית.<sup>89</sup> כמובן, אנלוגיה זו, בהעברה שהיא מקיימת בין אבריה – ארבעת המינים,



קרבת העומר והביכורים – מחזקת את ראיית ארבעת המינים כסוג של קרבן.

גם בבירייתא ובתוספתא שבמסכת ראש השנה נמצאת הקבלה בין עומר לביכורים (שתי הלחם):

תניא, אמר רבי יהודה משום רבי עקיבא: מפני מה אמרה תורה הביאו עומר בפסח? משום שפסח זמן תבואה הוא. אמר הקדוש ברוך הוא: הביאו לפני עומר בפסח, כדי שתתברך לכם תבואה שבשדות. ומפני מה אמרה תורה הביאו שתי הלחם בעצרת? מפני שעצרת זמן פירות האילן הוא. אמר הקדוש ברוך הוא: הביאו לפני שתי הלחם בעצרת, כדי שיתברכו לכם פירות האילן. ומפני מה אמרה תורה נסכו מים בחג? אמר הקדוש ברוך הוא: נסכו לפני מים בחג, כדי שיתברכו לכם גשמי שנה...  
(ראש השנה טז ע"א ותוספתא ראש השנה פ"א הי"ב)

אף כאן מופיע המבנה של שלושה רגלים, אשר בכל אחד מהם מובא דבר לריצוי, אלא שבמקום ארבעת המינים, מוזכרים המים שמנסכים על המזבח בחג הסוכות. במים המנוסכים הללו ניתן לראות מקבילה לארבעת המינים, הבאים אף הם לרצות על המים.<sup>90</sup>

### 3. הלל

גם ביחס שבין ארבעת המינים לאמירת ההלל ניתן לראות את החידוש הפרשני בתפיסת המצווה. מצוות נטילת ארבעת המינים מתקיימת תוך כדי אמירת הלל:

היכן היו מנענעין? בהודו לה' תחילה וסוף, ובאָנָא ה' הוֹשִׁיעָה נָא...  
(משנה סוכה פ"ג מ"ט)

הזיקה שבין ההלל לארבעת המינים חוזרת אל מקורות בית שני.<sup>91</sup> יש בנענועי הלולב כדי לתרום לשמחה, שמתוכה ראוי שתיאמר תפילת ההלל.



במקורות אמוראיים ארבעת המינים אינם רק תורמים לשמחה ואינם מהווים רק מעשה המלווה את שירת ההלל; בדומה לעולות הציבור שבזמן הקרבנות אומרים שירה,<sup>92</sup> אף ארבעת המינים הם הגורמים לאמירת ההלל. התלמוד במסכת פסחים מצמיד את הקרבן לארבעת המינים כמחייבים אמירת ההלל:

זה וזה [קרבן פסח ראשון וקרבן פסח שני] טעונין הלל בעשייתן כו'...  
אפשר ישראל שוחטין את פסחיהן ונוטלין את לולביהן, ואין  
אומרים הלל?

(פסחים צה ע"ב, ובדומה לכך – פסחים קיז ע"א)

התלמוד הבבלי במסכת ערכין מסביר את הטעם שבכל יום מימי חג הסוכות אומרים הלל שלם, ואילו בפסח גומרים את ההלל רק ביום הראשון –

כל יומא דחג [סוכות] – חלוקין בקרבנותיהן, דפסח – אין חלוקין  
בקרבנותיהן.

(ערכין י ע"א-י ע"ב)

אמירת ההלל בכל יום נובעת, לפי הבבלי מכך שבכל יום מימי חג הסוכות מוקרב בו קרבן חדש. לאותה שאלה מציע הירושלמי תשובה מאלפת. הירושלמי אינו לומד את חיוב אמירת ההלל בכל יום מימי החג מן הקרבנות, אלא ישירות מן הלולב:

רבי יוסי בי בון בשם ר' בא בר ממל: למה קורין את ההלל כל  
שבעה ימי החג? – כנגד הלולב שהוא מתחדש כל שבעה.

(ירושלמי סוכה פ"ה, נה ע"א)

חידוש הלולב כל שבעה הוא הסיבה המחייבת אמירת הלל כל שבעת ימי החג. חידוש הלולב מחליף אפוא את חידוש הקרבן.



#### 4. בין לולב לקרבן

הקדשנו דיון ארוך לדמיון שבין ארבעת המינים לבין הקרבנות. נתייחס עתה למה שמבחין ביניהם. לכאורה ההבדל הבולט ביניהם בעובדה שהקרבן ניתן לה', ואילו ארבעת המינים אינם ניתנים לו. עם זאת, מצאנו מקורות הרואים ממד של הקדשה לה' אף בארבעת המינים, מצד אחד, ולעומתם מקורות המרחיבים את מעשה הקרבן אף מעבר להגדרתו כנתינה, מצד שני.

דרשתו של הספרא "לְכֶם – מִשְׁלַכְכֶם" קבעה שעל ארבעת המינים להיות בבעלותו של מקיים המצווה. דרישה זו מטילה עומס על האדם בשל עלותם היקרה של המינים.<sup>93</sup> ואולם, במשך חג הסוכות עוברים ארבעת המינים לרשות שמים; הם מיועדים לה', ואסור לבעליהם להשתמש בהם לצורכי חולין:

וְלִקְחֶתֶם לְכֶם (ויקרא כג:מ) – משלכם, ולא הגזול. אמר ר' לוי: מי שהוא נוטל לולב גזול למה הוא דומה? לאחד שכיבד את השלטון תמחוי אחד ונמצא משלו...  
(ירושלמי סוכה פ"ג, גג ע"ג)

ואמר רבה: הדס של מצווה אסור להריח בו... מאי טעמא? הדס דלריחא קאי, כי אקצייה – מריחא אקצייה. [מה הטעם? הדס, שלריח הוא עומד, כאשר הקצה אותו, למצוה, מן הריח הקצה אותו].  
(סוכה לו ע"ב)

לפי רש"י, האיסור נובע מכך שעל ארבעת המינים חל שם שמים.<sup>94</sup> במשך השבוע של חג הסוכות הם כהקדש,<sup>95</sup> ולאחר החג ממילא פגה רענותם של המינים.<sup>96</sup> לעיל הוצגה הנפת ארבעת המינים, כשיטתו של רבא. אף משמעה הפשוט של פעולת התנופה, הרמת החפץ לפני ה', הוא מעשה של הקדשה.<sup>97</sup> מתוך כך, ניתן לראות מרכיבים של נתינה והקדשה, האופייניים בדרך כלל לקרבן, גם בארבעת המינים, שראשיתם כרכוש הבעלים, ובהמשך הם נלקחים לשם ה'<sup>98</sup> ומועברים לרשות שמים.<sup>99</sup>



ומן הצד השני, אין הכרח לראות במעשה הקרבת הקרבן העברה לרשות שמים. יעקב מילגרום כותב:

וכך, גם אם רעיון הדורון הוא המניע הראשי לקרבנות בישראל, איננו המניע היחיד; במקרה של החטאת, כפי שהראינו, איננו קיים כלל.

(מילגרום, ויקרא, עמ' 442)

יהושע ברמן מסביר כך את המלה קרבן:

המלה 'קרבן' נגזרת משורש קר"ב, הוא גם שורש המלה 'קרוב' [במשמעותה היומיומית]. משמעותה המילולית של המלה 'קרבן' היא 'דבר-מה שהובא לקרבת מקום', ובכך מתפרש הקרבן כדבר-מה שהובא אל נוכחות האל במקדש. זו גם המשמעות המילולית של הביטוי 'להקריב קרבן' – 'להביא את הקרבן אל קרבת...'  
(ברמן, מקדש, עמ' 116)<sup>100</sup>

אף אם אין ארבעת המינים ניתנים לה', הרי הם מובאים לפניו. הנענועים פונים "למי שהשמים והארץ שלו" (סוכה לו ע"ב), והם מלווים בשירת הלל המופנית אליו. כשם שהתפילה, אפילו בגבולין, היא בנוכחות ה',<sup>101</sup> אף קיום מצוות נטילת ארבעת המינים מתרחשת נוכח ה'. יתר על כן, לפי המשנה (סוכה פ"ג מ"א), ראוי ליטול את ארבעת המינים בבית הכנסת, שהוא 'מקדש מעט'.<sup>102</sup> ממגוון המקורות שראינו עד כה עלתה הקבלתם של ארבעת המינים לקרבן, אך אין הקבלה זו שלמה בלא שנעמוד על טיבם בתור קרבן – איזה סוג קרבן הם? ארבעת המינים ניזונים מהמים, ובכך הם מייצגים את הטבע כולו, שניזון מהמים –

וכשם שארבע מינין הללו אי אפשר בהם בלא מים, כך אי אפשר לעולם בלא מים.

(תענית ב ע"ב)



זיקתם למים קדומה היא,<sup>103</sup> והיא נתלית בטבעם של המינים הללו<sup>104</sup>, ובאופיו של חג הסוכות כזמן שבו נדון העולם על המים.<sup>105</sup> ארבעת המינים לקוחים ממגוון הצמחים הגדלים בארץ, ויש בהם ייצוג למכלול הטבע. יהודה פליקס טוען שארבעת המינים "מייצגים את הווגטציה והצמחייה באזורי הארץ השונים".<sup>106</sup> זהו קרבן מן הצומח, קרבן מן הטבע, קרבן שבו מונף לפני ה' צרור צמחים הדור, המבטא את יפי הבריאה, המלווה בבקשה שה' יחדש את עולמו בהמטרת מים חיים משמים.<sup>107</sup>

עד כה סקרנו מקורות שונים מדברי חכמים, שמהם נתרקמה התמונה הנרחבת של השוואת מצוות נטילת לולב לקרבן – מגמת הריצוי של נטילת הלולב, והשפעת קיומה על עיכוב פורענות; היותה ממוקדת בחפצי מצווה, שיש להקפיד על איכותם – תמימותם ממום, ועל יחסי הבעלות של מקיים המצווה, שני תנאים הנדרשים גם באשר לקרבנות; כמו קרבן, אף המינים נפסלים כאשר מצוותם באה בעבירה; כקרבן אף הם צריכים להיות ראויים לאכילה; שיעור המינים נמדד באמות המיוחדות של המקדש; את ארבעת המינים יש להניף, כקרבן; וכמותו מלווה הנפתם באמירת הלל ובאה בהקשר של שמחה. מבט כולל במקורות השונים שנסקרו בפרק זה מעלה כי רוב מקורות חז"ל המשווים בין ארבעת המינים לבין קרבן – דברי תנאים הם, אבל הגיעו לידי גיבוש מלא בתלמוד.

ראינו כי במקורות מתקופת בית שני, מופיע הלולב כחלק מעבודת המקדש. במקורות קדומים אלו הוא נתפס כאמצעי לשמחה ולא כקרבן. הקבלתה של מצוות נטילת לולב לעבודת הקרבנות, שראשיתה נעוצה בדברי התנאים, הלכה והעמיקה במשך הדורות עד שנחתם התלמוד. למהלך זה הוצעו שלושה הסברים:

(א) הסבר פנומנולוגי – כיוון שנחרב המקדש, לא ניתן היה לקיים עוד את המצווה במתכונתה הראשונית, כמלווה את הקרבנות במקדש, ועל כן הועתק הדגש אל חפצי המצווה – ארבעת המינים. חכמים חיפשו אחר משמעותם של ארבעת המינים כשהם לעצמם.

(ב) הסבר דתי – הצורך האנושי-הדתי להקרבת קרבנות לא נעלם מעם ישראל, גם כשנבצר מהם לממשו, עם חורבן המקדש. מכיוון



שבזכרון העם ובתודעתו היתה נטילת לולב חלק משמעותי מעבודת המקדש, הועברו אליה משמעויות של הקרבת קרבן. כך שימשה מצווה זו מעין תחליף לעבודת המקדש. המיית הלב של ישראל שהתאוו להמשיך ולפנות אל ה' בעבודה הכוללת חפצי מצווה ממשיים, לאחר שפסקה עבודת הקרבנות, תועלה אל נטילת ארבעת המינים.

ג) הסבר פרשני – מסתבר כי מצווה זו, גם כשהתבצעה בגבולין, נתפסה כמצווה ממצוות המקדש, ואף בימי המקדש היה בה כדי לקשר את האדם הפשוט מישראל, המרוחק מן המקדש, לנוכחות ה' ששרתה בו. מהלכים פרשניים פנימיים אלה אפיינו את דרכם של חז"ל בפרשנות פסוקי פרשת המועדים בכללה.

משמעות זו שופכת אור על הקשר בין מצוות ארבעת המינים לבין מכלול מצוות חג הסוכות, הנוגעות כולן בצדדים שונים של אותו עניין עצמו.

\* \* \*

עד כאן נדונו בהרחבה מצוות הישיבה בסוכה ומצוות נטילת ארבעת המינים. בניגוד למצוות שיידונו בפרקי הספר הבאים – שמחת בית השואבה, ניסוך המים והקפת המזבה בערבות – מתקיימות הסוכה וארבעת המינים אף מחוצה למקדש, ועל כן הן מוטלות עלינו גם היום מדאורייתא. בשני הפרקים שנחתמים בזה ראינו את זיקתן האמיצה של שתי המצוות הללו למקדש – הסוכה כמקום שבו נגלית השכינה, ונטילת ארבעת המינים לפני ה' המקבילה לעבודת הקרבנות. בפרפראזה על דברי הלל הזקן נאמר כי בימינו – כאשר אין אנו יכולים לבוא אל ביתו של הקב"ה להיראות לפניו, עדיין יכולים אנו לקוות, כי על ידי קיום מצוות החג – ממשיך הקב"ה לבוא אל ביתנו. שתי המצוות המיוחדות הללו, המאפשרות לאורו של המקדש להאיר, גם בעתות שבהן גלו הבנים מעל שולחן אביהם, וגם כאשר חדלה עבודת הקרבנות, מתחברות זו לזו במנהג המובא ב'שערי תשובה', ליטול את הלולב דווקא בתוך הסוכה.<sup>108</sup> כך מממש היהודי בדורות שלאחר חורבן המקדש משהו מטעמו בסוכת-מעט שלו, ומאשר כי גם



אם חרב מכון ביתו והיכלו של ה', יש במועדי קודש שהנחיל לנו, במעשי מצווה שהטיל עלינו בתורתו ובאביזרי מצווה שבידינו, כדי לאפשר מפגש עם אורו הממלא את העולם כולו.

## הערות

<sup>1</sup> פירושו של פסוק זה נתון במחלוקת בין חז"ל, שהבינו שמדובר בו על נטילת המינים ביד, לבין השומרונים, שפירשו אותו לא כמצווה עצמאית אלא כרשימה של חומרים שמהם יש לבנות את הסוכה. את המקורות למחלוקת ראה אצל תבורי, מועדי ישראל, עמ' 175.

<sup>2</sup> על זיהויים של חז"ל, ראה תבורי, מועדי ישראל, עמ' 176-178; פליקס, עצי פרי, עמ' 120-121 (לולב); 150-153 (הדס); 195-196 (אתרוג); פליקס, עצי בשמים, עמ' 202-205 (ערבה).

<sup>3</sup> ראה את המשך דברי התלמוד בע"ב "...כל העושה איסור לחג באכילה ושתייה – מעלה עליו הכתוב כאילו בנה מזבחה והקריב עליו קרבן...". מ' כשר בתורה שלמה, כרך כה, עמ' רסט-רע, מביא שמונה עשרה דוגמאות בחז"ל למצוות שהמקיימם כאילו הקריב קרבן.

<sup>4</sup> ברכות מז ע"ב; בבא קמא צד ע"א. בנוסף לכך, ישראל בורגנסקי מראה שבכמה כתבי יד של מסכת ברכות משפט זה חסר. אף בעל הלכות גדולות לא גרס אותו (בורגנסקי, סוכה, עמ' 455).

<sup>5</sup> בורגנסקי, שם, עמ' 456.

<sup>6</sup> ראה את הסוגיה במסכת פסחים לה ע"ב ודיוני הראשונים בה.

<sup>7</sup> וכך מובא בחידושי רבנו דוד, פסחים לה ע"ב: "ובתוספות לא אמרו כן אלא שאין דין מצווה הבאה בעברה אלא לעניין קרבן, כעניין שכתוב 'שונא גזל בעולה', שאין קטיגור נעשה סניגור. ודין לולב כדין קרבן שאף הוא בא להרצות וכעין קרבן הוא, אבל בשאר מצוות לא מצאנו בתלמוד דין מצווה הבאה בעברה". הרמב"ן שם, ד"ה "נראה לי דיוצאין בטבל", חולק על התוספות וסובר ש'מצווה הבאה בעברה' פוסלת לגבי כל מצווה. ואולם, הרמב"ן, המתבסס על התלמוד הירושלמי שבת פי"ג, יד ע"א, מנסה להתאים את סוגיות הבבלי לנאמר בירושלמי. הירושלמי עצמו מביא מקורות אחרים מהבבלי ל'מצווה הבאה בעברה', (ראה שם "אלה המצות" – אם עשיתן כמצוותן – הן מצוות, ואם לא – אינן מצוות), וכתוצאה מכך מרחיב את היקף הפסול, כך שהוא נוגע לכל המצוות. כאן אני מנתח את העיקרון כפי שהוא מוצג בתלמוד הבבלי.

<sup>8</sup> בין בעלי התוספות עצמם קיים מגוון שיטות אודות הצד השווה שבין ארבעת המינים לקרבנות. על פי ציטוט בעלי התוספות בחידושי רבנו דוד ובריטב"א (סוכה ט ע"א; סוכה לא ע"א), הצד השווה בין לולב לקרבנות הוא בכך ששניהם באים לרצות. במהר"ם חלאווה ובר"ש משאנץ (פסחים לה ע"ב),





דומה הקרבן ללולב בכך שבשניהם מתפללין ומשבחים את ה'. ר' פרץ שם מאחד את שני הפירושים: "דשאני לולב הגזול דמתפללין בו ומשבחים בו לפני המקום כדי לרצות בו, וכן קרבן, וכן מצוות שבאות משום ריצוי ניש בהן פסול של מצווה הבאה בעבירה".

<sup>9</sup> הזיקה שבין פסול "מצווה הבאה בעבירה" לקרבנות מתחזקת גם בהמשך הסוגיה, שם מובא הפסוק מישעיהו "פי אני ה' אהב משפט שְׁנָא גָזֹל בְּעוֹלָה..." (ישעיהו סא:ח).

<sup>10</sup> על טיבם של כתבי היד התימניים ראה קרוך, בבלי, עמ' 349-350.  
<sup>11</sup> ויקרא א:ד; ויקרא כב:כה. במקורות חז"ל מוסבר הביטוי 'וְנִרְצָה לֹא' (ויקרא א:ד) כהתפייסות ומחילה של ה' למקריב, (בולה, ויקרא, עמ' יב).

<sup>12</sup> אפשר שהמלה 'לרצות' אינה מלשונו המקורית של רבי אליעזר. במקבילה בירושלמי במקום 'לרצות על המים' כתוב 'באין פרקליטין למים'. גם למלה 'פרקליטין' אסוציאציות לקרבנות; ראה בוקסר, חורבן, עמ' 44-46, המציע שהשימוש במלה 'פרקליטין' בתוספתא פאה פ"ד הי"ט והכ"א, בנוגע לצדקה וגמילות חסדים בא לשם יצירת הקבלה לקרבנות.

<sup>13</sup> על הזיקה שבין ארבעת המינים למים ראה להלן בפרק על מים, טבע והתגלות במצוות חג הסוכות.

<sup>14</sup> בכמה מקומות מסבירים הראשונים הלכות הקשורות לארבעת המינים על פי ההנחה שמטרת המצווה היא ריצוי, למשל בשבת קלא ע"ב יש רשימה של דברים שהם ומכשיריהם דוחים שבת. שלושת הראשונים ברשימה הם קרבן שתי הלחם, קרבן העומר ולולב. הריטב"א כותב שאי אפשר ללמוד שמכשירי סוכה דוחים שבת מהצד השווה שבין שלושה דברים אלו, משום "דאיכא למיפרך מה להצד השווה שבהן שכן באין לרצון שתי הלחם ולולב, תאמר בסוכה שאינה באה לרצון?" בהמשך הפרק נביא דוגמא נוספת.

<sup>15</sup> מבין חמש עשרה ההופעות של 'מום' בתורה, רק שתיים אינן קשורות לקרבנות או למקריב הקרבן. שני המקומות החריגים הם: דברים לב:ה, שם המלה 'מום' משובצת בלשון השירה, ובעל המום הוא עם ישראל; ובויקרא כד:יט-כ, שם מדובר באדם שהטיל מום ברעהו. על השימוש במלה 'מום' בפסוק בויקרא טוען וולפיש, בשיקולים ספרותיים, עמ' 51, כי הוא בא לבטא שפגיעה באדם היא פגיעה בקודש. לפי דברים אלו, מתחיל השימוש במילים זהות כדי לבטא את הקשר שבין עניינים מסוימים לעולם הקרבנות, כבר במקרא!

<sup>16</sup> הסוגיה הסתמית, הממשיכה שם את דברי רבא, מביאה דוגמה ספציפית של סימן טרפה בבהמה ויישומו באתרוג: "כי קא מיבעיא ליה כדעולא אמר רבי יוחנן: ריאה שנשפכה כקיתון כשרה. ואמר רבא: והוא דקיימא סימפונהא [שעדיין קיימים צינורות הנשימה בתוך הריאה]. הא לא קיימי סימפונהא – טריפה. הכא מאי?...".

<sup>17</sup> פסול טרפה בקרבן נלמד בספרא ויקרא ב, י, מגזרת הכתוב "מן הבקר – למטן, שאין תלמוד לומר אלא להוציא את הטרפה". הרמב"ם, באיסורי מזבח



ב:י, לומד את פסול הטרפה בקרבן מן הפסוק במלאכי א:ח, שהוצג לעיל, כלומר הוא מדמה את הפסול דומה למום. דיון בשיטת הרמב"ם ראה אצל הרב סולובייציק, סוכה, עמ' קעא.

<sup>18</sup> דרשת התלמוד שואבת מהספרא אמור טז, ב: "לָכֶם – משלכם, ולא את הגזול". לא נכתב שם "ולא את השאול", אבל כך עולה מהמשך הספרא, שבו מפורש שביום טוב ראשון של חג ניתן לקיים את המצווה בלולבו של חברו רק על ידי מתנה. ניתוח ההבדלים שבין המקורות השונים לדרשת "לָכֶם – משלכם" נעשה על ידי הילביץ, חוקרי זמנים, א, עמ' קסא-קצא.

<sup>19</sup> אפשר שמקור הדרשה לפי נוסח זה הוא בשמות יב:א: "...וּקְחוּ לָכֶם צֹאן לְמִשְׁפַּחְתֵּיכֶם וְשַׁחֲטוּ הַפֶּסֶחַ". לפי אפשרות זו, הדמיון בין הדרשות אינו מתקיים במלה 'לכם' בלבד, אלא אף בהקבלה שבין הציווי "וּלְקַחְתֶּם" לציווי "וּקְחוּ".

<sup>20</sup> ההבדל העיקרי שבין הנוסח לבין כתב היד מינכן 95 הוא במקור לדין הדורש בעלות המקריב על הקרבן. כמו שראינו לעיל, הנוסח של כתב יד מינכן 95 מתועד גם בעדי נוסח נוספים. בכתבי יד אחרים קיימות הקבלות לשוניות נוספות.

<sup>21</sup> ר"ה – "הא דאמרינן לָכֶם – לאו דוקא, דלא אשכחן לָכֶם גבי קרבן. ואיכא למימר דלא בעי למימר דלָכֶם כתיב אלא כמי שאמר שלכם אמרה תורה דאמר מקרבנו ולא הגזול. ואיכא דגרסי מָכֶם אמר רחמנא, ואף על גב דאצטריך לדרשה, דריש לה להוציא את המשומד שלא במקומו אינו מקפיד אם אינו מכוין".

תוספות ל ע"א ד"ה "כי יקריב מכם" – "והא דמייתי הכא קרא דמָכֶם אף על גב דמפיתו נפקא אורחא דגמרא בהכי דמייתי מָכֶם, משום דאי לא כתיב פיתו הוה מוקמינן מכם להך דרשה".

ריטב"א כט ע"ב – "בשלמא לפני יאוש לכם כו' – ולי נראה דההוא הא דרשינן ליה להוציא את המשומד בפרק קמא דחולין, והנכון דגזול שהוא פסול בקרבן נפקא לן מדכתיב קָרְבָנו – ולא הגזול, וכדאיתא בפרק מרובה, והכא לא דייקי למנא קרא גופיה אלא דנקטיה לישנא בעלמא לָכֶם – משלכם, כדנפקא לן מְקָרְבָנו, ודכותה טובא בתלמודא".

<sup>22</sup> ירושלמי סוכה פ"ג, נג ע"ג.

<sup>23</sup> כיוון דומה לזה עולה בדברי הרב סולובייציק, ראה סוכה, עמ' קכו (הערה 25).

<sup>24</sup> ברכות כו ע"ב.

<sup>25</sup> ההדגשות שלי. י"נ.

<sup>26</sup> על השופר כתפילה ראה הרב סולובייציק, ימי זכרון, עמ' 139-140.

<sup>27</sup> כמובן אף במרכזן של מצוות אחרות, כגון תפילין, עומד החפץ. בעניין זה כשהוא לעצמו אין כדי ליצור זיקה משמעותית הכרחית לעולם הקרבנות. בהקשר של ארבעת המינים מתווסף יסוד זה למסכת הקישורים הנרחבת הטוויה בינה לבין עבודת הקרבנות.



28 סוכה לו ע"א.

29 שם, לה ע"א.

30 כאן מתואר המשותף שבין ארבעת המינים לקרבנות מבחינת הגדרת החפץ. בהמשך נשווה את המשותף מבחינת ביצוע המעשה, וכן נתייחס לפעולת התינה, שהיא מרכיב בסיסי בקרבן, והנעדרת, לכאורה, מנטילתם של ארבעת המינים.

31 יובלים טז:לא.

32 "...they were to offer burnt-offerings and sacrifices of thanksgiving to God in those days bearing in their hands a bouquet composed of myrtle and willow with a branch of palm, along with fruit of the persea." *Antiquities*, p. 435 (3, 10, 4).

בתרגום הקטע לעברית קיימת עמימות באשר למועד לקיחתם של המינים: "...ולחקריב קרבנות תודה לאלהים ולשאת בידים זר של הדס וערבות...". אברהם שליט, מתרגם קדמוניות היהודים לעברית, הקדיש לקטע זה הערה ארוכה, ובה הוא מבהיר כי לקיחת ארבעת המינים נעשתה בו זמנית עם הקרבת הקרבן. ובלשונו: "היו היוונים מציינים בור של עלי דפנה מקושט בפרות ועטוף צמר שנשאו נערים בשירה בחגים... בשעה שהקריבו להליוס ולהורות". (שם, הערה 174. הדגשה שלי. י"ג.) בעדויות של יוספוס בנוגע לארבעת המינים יש נטייה "להשתדל לקרב את העניין לעולם המושגים של הקורא ההלניסטי-הרומאי..." (קדמוניות היהודים, בתרגום אברהם שליט, הערות וציורים עמ' עא) ולכן יש להיזהר בקבלת עדויותיו בנושא זה.

33 תוספתא שקלים פ"ב הי"ד; ספרא, בימי הבית, עמ' 17.

34 שפרבר, מטבעות בר כוכבא, עמ' מ.

35 אלון, פילון, עמ' 112-114, עמד על זיקתם המיוחדת של ארבעת המינים למקדש, והוא מביא את המקורות המצוטטים כאן מספר היובלים ומיוספוס. הוא טוען שבתקופת בית שני לא נטלו לולב מחוץ למקדש. מן העובדה שפילון אינו מזכיר את מצוות ארבעת המינים הוא מסיק כי מצווה זו לא נהגה בגבולין. אלבק סובר שהיעדר אזכור המצווה אצל פילון אינו מחייב מסקנה כזו, שהרי ידוע בוודאות לגבי מצוות אחרות שאינו נזכרות אצלו, שנהגו בגבולין, ולעומת זאת נזכרות אצלו דווקא מצוות שנהגו רק במקדש (משנה סדר מועד, עמ' 254-255). דבריו הקודמים של אלון עומדים בניגוד לאמור במשנה סוכה פ"ג מ"ב, שמחוץ למקדש נטלו לולב ביום הראשון, ולכן אלון עצמו נאלץ להודות שבסוף תקופת בית שני כבר נהגו ליטול לולב בגבולין.

36 על זיקת ארבעת המינים למקדש ראה גם ספרא, העלייה לרגל, עמ' 190-191.

37 מנחות צז ע"ב.

38 על הויקה שבין בית הכנסת למקדש ראה גם את המשנה במסכת מגילה פ"ג מ"ג "...בית כנסת שחרב... ואין עושין אותו קפנדיא, שנאמר וְהִשְׁמוּתֵי אֶת מִקְדְּשֵׁיכֶם (ויקרא כו:לא) – קדושתן אף כשהן שוממין".

39 ראו משנה סוכה פ"ד מ"ה; מסכת סוכה מד ע"א-ע"ב.



- 40 ראה את מאמרו של בוקסר, חורבן, עמ' 37-61, ובייחוד הערה 18.
- 41 משנה סוכה פ"ג מ"י.
- 42 אלון, פילון, עמ' 114.
- 43 קנוהל, פולמוס הכיתות, עמ' 141, ראה הערה 13.
- 44 שם, עמ' 142.
- 45 משנה פ"ה מ"ד; תוספתא פ"ד הלכות ג-ד.
- 46 השתמעות זו עולה מפרשנותו של המאירי: "ויש כאן מקום עיון, ומה הוצרכו להביא דבר זה מן המקרא, וכי היכן מצינו מצווה התלויה במעשה כעין נטילת לולב ותפילין וציצית שיהא אחד מוציא את חברו? מכל מקום תירצו בה, שמאחר שאינו בא אלא לרצות על המים הייתי אומר שיטלוהו בית דין ודיינו בכך, לכך הוצרכו להביאה מן המקרא".
- משמעות דומה ישנה בדברי הערוך לנר: "...משום דהווא אמינא דזה כמעשה קרבנות של ציבור וכניסוך המים בחג שעושיו בית דין בעד כל ישראל".
- אברהם ליס, בית הבחירה על מסכת סוכה, עמ' קמה, הערה 591, כבר קישר בין דברי הערוך לנר למאירי.
- 47 עמ' 68.
- 48 יש עדויות לראייה זו גם במקרא, גם בתקופת בית שני וגם בחז"ל.
- ראה: פטאי, אדם ומקדש, עמ' 105-117, וכן לוינסון, בריאה, עמ' 78-99.
- 49 לשתי הנבואות זיקה לטקס ניסוך המים (ראה תוספתא סוכה פ"ג), וזו שבזכריה מתארת את חגיגת חג הסוכות באחרית הימים.
- 50 על המקדש וגן עדן ראה עמ' 78 הערה 79. על הזיקה שבין שניהם לאחרית הימים ועל מאפיינים המשותפים להם, ראה פרק רביעי, עמ' 167 ואילך.
- 51 כפי שראינו ביחס לציצית, ראה עמ' 68.
- 52 ביטוי לכך שבחגים מתקרב מעמדו הרוחני של כלל ישראל לזה של הכהנים, ניתן לראות בחובת ההיטהרות החלה לרוב על הכהנים, המוטלת ברגלים על כל ישראל. ראה ראש השנה טז ע"ב.
- 53 לפי רובינשטיין בספרו חג הסוכות, עמ' 306, יש רק שתי מסורות תנאיות באשר למשמעותם של ארבעת המינים, ואל שתיהן נתייחס כאן.
- 54 עמ' 36.
- 55 דרשה זו מופיעה באופן אנונימי בויקרא רבה ל, ט, עמ' תשו.
- 56 הפסוק ביחס לארבעת המינים מסתיים במילים "וְשִׁמְחֶתֶם לְפָנָי ה' אֱלֹהֵיכֶם שְׁבַעַת יָמִים" (ויקרא כג:מ). אין לדעת אם הייתה זו מטרת דברי רבי עקיבא, אבל כתוצאה מתפיסתו את ארבעת המינים כמיצגים את האל, שמחתו של הנוטל את ארבעת המינים תהיה תמיד לפני ה'.
- 57 רובינשטיין, חג הסוכות, עמ' 306-307, מציג שלוש אפשרויות להבנת דברי רבי עקיבא. כפי שהוא מציין, הן דומות לכיוונים העולים מתוך הווה: (א) חיבור מיסטי בין האדם לאל. (ב) חיבור של פניה השונות של האלוהות על



ידי החיבור בין המינים השונים. ג) נטילת המינים באה לעורר את האלוהות. כאן הובא קטע המציג משמעות יותר מינימליסטית בתפיסת רבי עקיבא.

<sup>58</sup> הנוסח העברי של הציטוטים המובאים מהזוהר בספר זה מבוסס על תרגום ידיד נפש מתוך מהדורת ברלב לספר הזוהר.

<sup>59</sup> הכוונה לאדם העליון, כלומר לאלוהות.

<sup>60</sup> ומנחה את הדרשה שהספרא (אמור טז, ז) מביא כמקור לשיטתו.

<sup>61</sup> שפרבר, מטבעות בר כוכבא, עמ' לח.

<sup>62</sup> שפרבר, שם.

<sup>63</sup> ראה סוכה לד ע"ב.

<sup>64</sup> חששותיהם של חז"ל מתפיסות דואליסטיות משתקפים במשנה ברכות פ"ה מ"ג ובמשנה מגילה פ"ד מ"ט.

<sup>65</sup> בניגוד לתלמודים, שיטתו של רבי עקיבא מרכזית בספרות הזוהר, בעיקר ברעיא מהימנא. בנוסף לקטע שהובא למעלה, ראה גם רעיא מהימנא פנחס ג:רנו ע"א: "...וקודשא בריך הוא דאיהו לולב [נוהקבי"ה שהוא לולב]. תפיסתו של רבי אליעזר מופיעה בזוהר נה א:סג ע"ב: "ארבע מינין דלולב

דבכלהו אתאן לרצוויי עלמא [ארבע מינים של לולב, שבכולם באים אנו לרצות על העולם]".  
<sup>66</sup> והשווה גם לירושלמי בתחילת מסכת תענית.

<sup>67</sup> על מקורות בית שני אודות ארבעת המינים כמבטאים שמחה גם מחוץ למסגרת של חג הסוכות, ראה אלון, חג הסוכות, עמ' 81.

<sup>68</sup> רשימת מקורות מבית שני אודות חג הסוכות מובאת בספרו של רובינשטיין, חג הסוכות, עמ' 31-102. ראה ספר היובלים טז:כט, לא: "על כן הוקם בלוחות השמים על ישראל כי יהיו עושים את חג הסוכות שבעת ימים בשמחה בחודש השביעי... ויקח אברהם לבות תמרים ופרי עץ הדר וסבב מדי יום ביומו את המזבח שבע ענפים שבע ליום ובבוקר יהלל ויודה לאלהיו על הכל בשמחה". ראה גם מקבים ב י:ה-ה; מגילת מדבר יהודה 4Q502; יוספוס, קדמוניות היהודים, בתרגום אברהם שליט, ספר שלישי, 244-246.

<sup>69</sup> לשם המחשת כוונתי בהבחנה בין הפן של מצוות ארבעת המינים, המתקיים ביום הראשון בלבד, לבין זה המתקיים ביתר ימי החג, אביא את דברי הרמב"ם: "כל אלו שאמרנו שהם פסולין מפני מומים שביארנו או מפני גזל וגנבה, ביום טוב ראשון בלבד, אבל ביום טוב שני עם שאר הימים – הכל כשר... אין אדם יוצא ביום טוב ראשון של חג כלולבו של חברו שישאלנו ממנו עד שיתננו במתנה..." (הלכות לולב ח:ט-י).

רק במצוות היום הראשון קיים חיוב לָכֶם, ורק בה חלים הפסולים. הרמב"ם אף מרמז לקרבנות, בכנותו פסולים אלו בשם 'מומים'. וכה דבריו: "אף על פי שכל המועדות – מצווה לשמוח בהן, בחג הסוכות הייתה שם במקדש שמחה יתרה, שנאמר וּשְׂמַחְתֶּם לִפְנֵי ה' אֱלֹהֵיכֶם שְׁבַע יָמִים... (ויקרא כג:מ) ומתחילים לשמוח ממוצאי יום טוב הראשון... (שם ח:יב). לפי הרמב"ם, הסיפא של הפסוק, וּשְׂמַחְתֶּם לִפְנֵי ה' אֱלֹהֵיכֶם שְׁבַע יָמִים", בא להגדיר את



אוירת היום. הקשרה של הלכה זו הוא שמחת בית השואבה, ויש לראות גם את ארבעת המינים כחלק משמחה זו.

יש בהבחנה זו גם כדי לתרץ קושיה ידועה על הרמב"ם: "...קשה מדוע מכשיר גזול ומצוה הבאה בעברה בשאר הימים במקדש דאורייתא, דהא גזול אינה פסול דוקא במצוות ולקחתם, אלא בכל התורה כולה בכל המצוות. ומאי שנא מצוות ושמחתם משאר מצוות התורה, והדבר צריך עיון" (הרב סולובייצקי, סוכה, עמ' קיז). לפי הרמב"ם, מצווה הבאה בעבירה נפסלת, רק כאשר חפץ המצווה אינו אמצעי אלא התכלית: בהלכות שופר א:ג, שאין דין מצווה הבאה בעברה חל בשופר, כי השופר מהווה אמצעי, ועצם המצווה הוא הקול. וכך גם בענייננו – ביום הראשון ארבעת המינים עצמם הם המצווה, כפי שראינו בירושלמי שצוטט לעיל, עמ' 94, ובשאר ימים מהווים ארבעת המינים אמצעי לשמחה, כשם שהשופר מהווה אמצעי לקול.

<sup>70</sup> בזק, במאמרו ראש השנה, עמ' 2-3, כותב שניתן להבין את משמעותה של תקיעת שופר מתוך האמור בחצוצרות בבמדבר י:ט. המונחים 'זיכרון' ו'תרועה' שבפסוקים המתארים תקיעות חוזרים גם בפסוקים המתארים את תקיעות ראש השנה. תקיעות החצוצרות הן חלק ממערכת הקרבן, כפי שנאמר בבמדבר י:י "ותקעתם פְּחָצְרֹת על עלתיכם ועל זבחי שלמיכם" – ואכן גם בראש השנה קשור השופר לקרבנות היום.  
<sup>71</sup> ראה אלון, פילון, עמ' 106-111.

<sup>72</sup> תהליך דומה התחולל לגבי ברכת כהנים, ששיבוצה בתפילה בא להמיר את ההקשר המקורי של ברכה זו במסגרת עבודת המקדש. ראה סוטה לח ע"ב.  
<sup>73</sup> ראה דרשה לראש השנה לרמב"ן, כתבי הרמב"ן, עמ' רלא, על פי המשנה בראש השנה כו ע"ב.

<sup>74</sup> ראו דברי יעקב מילגרום, שצוטטו לעיל בעמ' 94.  
<sup>75</sup> כמו כן חזוית פוסלת את האתרוג, לפי משנה סוכה פ"ג, מ"ו, וכן את הקרבן, לפי משנה בכורות פ"ו, מ"ב.

<sup>76</sup> ייתכן שהדהוד המילים שבמשנה מבטא את זיקת הלולב לקרבן: המשנה מאריכה בלשונה, ואינה מסתפקת באמירה הכללית "כשר כל היום", כפי שהיא עושה במקומות אחרים, אלא "לא נטל שחרית, ייטול בין הערביים, שכל היום כשר ללולב" (משנה סוכה פ"ג מ"ט). ניתן לראות בביטוי "בין הערביים" רמז לקרבן תמיד של בין הערביים, ובמלה "שחרית" – רמז לתמיד של שחר. תודתי נתונה לארי שיימס שהעיר לי על כך.

<sup>77</sup> רובינשטיין, חג הסוכות, עמ' 197.  
<sup>78</sup> הפרק 'לולב הגזול' מסודר במבנה של חתימה כעין פתיחה – הנענוע מוזכר במשנתו הראשונה וחוזר אף במשנתו האחרונה. ראה אצל וולפיש, שיקולים ספרותיים, עמ' 57. לכך יש להוסיף שהמלה שבה פותח הפרק, 'לולב', היא גם זו החותמת אותו.

<sup>79</sup> כאן משמע הפועל "נוטלו" יכול להיות גם כלקחתו הטכנית מעל האצטבה.



<sup>80</sup> ראה אבן שושן, המלון החדש, ערך "נענע", עמ' 1692, והציטוט שם ממשנה שבת פ"כ מ"ט.

<sup>81</sup> וכן בנוסח המשנה של הרמב"ם.

<sup>82</sup> על דרך 'ועל ספינה המטרפת בים', משנה תענית פ"ג מ"ז. המלה 'שירוף' מובנת כתזווה חזקה יותר מאשר המלה 'נענע'. אולם נראה שהמשנה אינה מבדילה בין הפעלים. כמו שמצינו בכתב יד קויפמן: "שכל העם מטרפים את לולביהם והם לא ניעניעו אלא באנא ה'...". משנה זו אינה מבקשת להבחין בין צורות שונות של ביצוע הפעולה, אלא היא מתמקדת במקום ברצף התפילה שבו יש לנענע. ניתן להוכיח זאת גם מהמשנה הראשונה בפרק ג. על פי המשנה, נדרש שיעור מינימלי כדי לבצע את פעולת הנענע, ומכאן שהכוונה בפעולה זו של נענע אינה רק להזיז את הלולב אלא לטרוף אותו.

<sup>83</sup> כוונתי למקורות מתקופת בית שני, המדגישים את השמחה, ההלל וההודאה, שהופיעו בהערות 67 ו-68 לעיל.

נעיר כאן כי ייתכן שבהשראת מקורות מדרשיים אלו, או מתוך התבוננות בעצם המצווה, רואה בעל משך חכמה את נענעי הלולב כ'דיקודי הנפש'. ליבוּבין, ויקרא, עמ' 369 בפירושה למדרש ויקרא רבה, מבארת את ביטוי זה של המשך חכמה כמתייחס לאקסטזה של אדם המחולל כל כולו לפני יוצרו.

<sup>84</sup> משנה מנחות פ"ה מ"ו; מסכת מנחות סב ע"א.

<sup>85</sup> בכתב יד מינכן 95 ובמנחות סב ע"א כתוב 'רבה'. אבל בכתבי היד יש גם עדויות לנוסח הדפוס – 'רבא'. ראה ראבינאוויטץ, דקדוקי סופרים: סוכה, עמ' 118. לפי הגרסה הנדפסת, 'רבא', נוכל להוסיף סוגיה זו להשימת המקומות שבהם משווה רבא בין קרבן לארבעת המינים, שהופיעו לעיל עמ' 90. על המקור להחלפות בין רבא ורבה, ראה מאמרו של פרידמן, רבה, רבא, עמ' קמ-קסד.

<sup>86</sup> יש לבחון מהו היקף ההשוואה של רבא בין תנופת קרבן לנענעי ארבעת המינים. בנוסח הדפוס של הסוגיה כתוב "ואמר רבא", ולכן אפשר שדבריו מוסבים על דברי האמוראים שקדמו לו. אם אמנם כך הדבר, הרי שרבא הקיש מקרבן ללולב לא רק לגבי הגדרת פעולת התנופה, אלא גם לגבי טעמה – עצירת רוחות, ולגבי אופייה – "שירי קרבן...". מאידך גיסא, במנחות ובסוכה כתב יד מינכן 95 גורסים "אמר רבא" בלי ו' החיבור. מנוסח זה מסתבר שדברי רבא מתייחסים ישירות למשנה. ואולם, גם על פי נוסחאות אלו, ייתכן שעורך הסוגיה במסכת סוכה הביא מהדיון אודות מנחות לא רק את דברי רבא, אלא גם את דברי האמוראים שהסבירו את טעמה של תנופת הקרבן ואת אופייה, והוא זה הסובר שאלו הולמים גם את ארבעת המינים. כך טוען רובינשטיין, חג הסוכות, עמ' 315. כך סברו גם הראשונים, ביניהם רש"י סוכה לו ע"ב: "כדי לנענע בו. אלמא מצווה לנענע כדלקמן לעצור רוחות רעות וטללים רעים". לפי זה, בסוגיה זו נוכחת אותה מגמה שעליה הצבענו כשולטת גם בעריכת הסוגיה הראשונה שבפרק לולב הגזול.



חיוזוק נוסף לכך שבעיני העורך, השוואת לולב לקרבן כאן כוללת גם את טעם הנענועים, ניתן למצוא בסוף הסוגיה, בסיפור על רב אחא בר יעקב, שלפיו נענועי הלולב עשויים לפגוע בשטן. סיפור זה מחזק את הדמיון בינם לבין תנופת הקרבנות, המעכבת את הפורענות.

יתכן שרב אחא מתייחס ללולב ככלי זיין באומרו "גירא בעיניה". אבל ראה קדושין ל ע"א, שם אומר רב חסדא, שאילו התחתן בגיל ארבע עשרה, היה אומר לשטן 'גירא בעיניך', וכן באמירתו היומיומית של פלימו באגדה המובאת בקדושין פא ע"א, ומכאן שזהו פתגם כללי.

<sup>87</sup> רובינשטיין, חג הסוכות, עמ' 315.

<sup>88</sup> ראה סוכה לו ע"ב; מנחות סב ע"א.

<sup>89</sup> המבנה המשולש הזה חוזר גם בסוגיה במסכת שבת ע"א-ע"ב, ברשימת הדברים שמכשיריהם דוחים שבת, הפותחת בשתי הלחם, עומר ולולב. במשנה סוכה פ"ג מ"ב צמוד הלולב לעומר: "משחרב בית המקדש התקין רבן יוחנן בן זכאי שיהא לולב ניטל במדינה שבעה זכר למקדש, ושיהא יום הנף נתנופת העומר] כולו אסור".

<sup>90</sup> ראה תוספות לו ע"ב ד"ה "כדי": "...וושמא לא בכל תנופות עושין כן אלא דוקא בתנופת שתי הלחם דעצרת וכן ללולב, משום דאמרינן פ"ק דר"ה (טז ע"א) דגזר דין נחתם בפסח על התבואה, בעצרת על פירות האילן, בחג על המים, ולכך הנענוע שבלולב יש בו הולכה והבאה".

<sup>91</sup> ראה את המקורות שהובאו לעיל בהערה 68, שרבים מהם מצמידים את ארבעת המינים לאמירת הלל והודאה.

<sup>92</sup> ערכין יא ע"ב. וראה רמב"ם הלכות כלי המקדש ג:ב. הרב סולובייצקי, שירה במקדש, עמ' סה, טוען שהשירה "אינה חובה מיוחדת בפני עצמה. היא מהווה קיום בגופו של הקרבן וקיום הבאתו". הוא מביא הוכחה לכך מרבי מאיר במסכת ערכין יא ע"א, הסובר שהשיר מעכב את הקרבן.

<sup>93</sup> "אמר רבי אבא בר כהנא: משכר לקיחה אתה למד שכר לולב. לקיחה במצרים – וּלְקַחְתֶּם אֶגְדַת אֲזוּב (שמות יב:כב) בכמה הות טימי ידידיה, בד' מיני, והוא גרם לישראל לירש ביות הים, ביות סיחון ועוג, ביות ל"א מלך, לולב שעומד על האדם בכמה דמים וכמה מצוות יש בו על אחת כמה וכמה..." (ויקרא רבה, ל, א, עמ' תרצ-תרצא).

<sup>94</sup> רש"י סוכה לו ע"ב ד"ה "אסור להריח בו". המושג "חל שם שמים" – מקורו בקרבנות. ראה סוכה ט ע"א וכן בראשית רבה א, יב, עמ' 11.

<sup>95</sup> רש"י ביצה ל ע"ב ד"ה "לה", ובדומה לכך ראה רשב"א, שם.

<sup>96</sup> ראה מורה נבוכים ג:מג.

<sup>97</sup> ראה במדבר ח:יג-טז: "וְהֶעֱמַדְתָּ אֶת הַלְוִיִּם לְפָנֵי אֶהְרֵן וּלְפָנֵי בְנֵי וְהִנַּפְתָּ אֹתָם תְּנוּפֵה לַה'... כִּי נְתַנִּים נְתַנִּים הֵמָּה לִי מִתּוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל...". ראה גם בכור שור לשמות כט:כד.





<sup>98</sup> בפירוש המיוחס לפילון לויקרא כג:מ (יעקובסון, מיוחס לפילון, פרק 13, קטע 7, עמ' 113). מודגש שהלקיחה היא עבור ה': "ולקחתם לי ביום הראשון פרי עץ הדר, כפת תמרים, וערבי נחל, ואתרוג והדס".

<sup>99</sup> אף שחל איסור להשתמש בארבעת המינים שלא לצורכי המצווה, העברה זו לשמים אינה מלאה. היא מוגבלת בזמן, ומותרת בידי הלוקח בעלות מסוימת.

וראה הגדרה של קרבן המצוטטת על ידי יעקב מילגרום, ויקרא, עמ' 441: "המלה sacrifice בלטינית פירושה 'לעשות דבר-מה לקדוש', ומבחינה קיומית, ולא רק אטימולוגית, ניתן לטעון ש"בכל קרבן עובר חפץ מסוים מן החול אל הקודש; הוא מתקדש".

<sup>100</sup> בהמשך דבריו הוא מראה כי גישה זו קיימת במגוון מקורות רבניים (עמ' 116-130), אפשר אפוא להניח שדגם הנתינה לא היה הדגם היחידי.

<sup>101</sup> ארליך, במאמרו מקום השכינה, עמ' 320-321, טוען שחלק מהלכות תפילה מתבססות על ההנחה שהשכינה מופיעה בקרב המתפלל.

<sup>102</sup> מגילה כט ע"א.

<sup>103</sup> על כך עמד רובינשטיין, חג הסוכות עמ' 170, וציין שטעם זה כבר הוזכר במיוחס לפילון.

<sup>104</sup> שפר, חקלאות, עמ' 136-139.

<sup>105</sup> משנה ראש השנה פ"א מ"ב.

<sup>106</sup> פליקס, עצי פרי, עמ' 113. בהערה 4 הוא מפרט: "האתרוג – פרי עץ הדר – מייצג את איוורי השלחין של הארץ; התמר את עמקיה; ענף עץ עבות – ההדס – את המקומות הלחים, בהר ובנחלים; והערבה מייצגת את צומח גדות נחלי איתן." ראיית ארבעת המינים כסמל של הטבע משתקפת גם בויקרא רבה ל, עמ' תרצט-תש: "אָז יִרְגְּנוּ כָּל עֲצֵי יֵעָר (תהלים צו:יב) – אמר ר' אחא: ... 'היער' 'וכל עצי יער' – 'היער' אלו אילנות שעושין פירות, 'וכל עצי היער' אלו אילנות שאינן עושין פירות. לפני מי? לפני ה' (שם, יג).

למה? כי בא (שם), בראש השנה וביום הכפורים. מה לעשות? לשפוט הארץ (שם) ... מכאן ואילך מה עלינו לעשות? אנו נוטלין אתרוג הדס ולולב וערבה ומקלסין לפני הקב"ה, וְלִקְחֶתֶם לָכֶם בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן".

<sup>107</sup> ראה את הדרישה להדר בכל המינים (סוכה כט ע"ב). ארבעת המינים עצמם צוינו עקב יופיים: האתרוג מכונה פרי עץ הדר; ביחס לערבה ראה משנה סוכה ד:ה; ביחס להדס ראה פליקס, שם, עמ' 200, ואילו הלולב שימש בטקסי ניצחון (פליקס, שם, עמ' 130).

<sup>108</sup> שערי תשובה לשולחן ערוך, אורח חיים תרנב א.



מתוך 'מים בריאה והתגלות' - הרב יעקב נגן, הוצאת גילוי, תשס"ח  
לרכישת הספר: [otniel.org/shop](http://otniel.org/shop)

